

התפטרות משה שרת מן הממשלה (יוני 1956) – היבטים מדיניים-ביטחוניים, מפלגתיים ואישיים

מבוא

פרשת יחסיהם של דוד בן-גוריון ומשה שרת, הינה, ללא ספק, אחת הסוגיות המרתקות בחקר ההנהגה הלאומית במדינת ישראל – הן בתקופת היישוב והן לאחר קום המדינה. במשך השנים כהן שימשו השניים בתפקידי מפתח בהנהגה הלאומית חלו תהפוכות לא מעטות במערכת היחסים ביניהם. תהפוכות אלו היו קשורות במידה רבה לאופיים של שני האישים, לשינויים שחלו בתפקידיהם בהנהגת המדינה, ולתמורות הדרמטיות במערכת יחסיהם של מדינת ישראל עם העולם הערבי הסובב אותה והקהילייה הבינלאומית.

במערכת היחסים בין בן-גוריון ושרת באה לידי ביטוי מידה רבה של זהות עמדות בנושאים מגוונים, אשר הובילה לשיתוף פעולה פורה ואינטימי ביניהם, אך גם, ובמקביל – מחלוקות, בסוגיות מדיניות, ביטחוניות ופרסונליות. מחלוקות אלה הובילו, בסופו של דבר, להתפטרות מאולצת של שרת מן הממשלה ולקרע טראגי ומתמשך בינו לבין בן-גוריון.

התפטרותו של שרת מתפקידו כשר חוץ היותה, ללא ספק, ציון דרך קשה לא רק במערכת היחסים בין שני האישים, אלא גם במערכת השלטון במדינת ישראל. לראשונה מאז קום המדינה הודח מן הממשלה שר בכיר (ללא ספק האישיות השנייה בחשיבותה בהנהגה הלאומית תחת דוד בן-גוריון).¹

מאמר זה נועד לבחון את הרקע להתפטרותו של שרת מן הממשלה ביוני 1956, את התהליכים שליוו את ההתפטרות ואת ההנמקות שניתנו לה על ידי

1. ב־1950 הודח, למעשה, שר החינוך זלמן שז"ר מכהונתו. בניגוד לשרת, לזלמן שז"ר "נמצאה" מישרה חלופית, אשר היה מוכן לקבלה (ראש מחלקה בסוכנות). שז"ר מילא מישרה זו עד 1963, עת נתמנה לנשיא המדינה. על הדחתו של ארן ראה צבי צמרת, ימי כור היתוך, ועדת חקירה על חינוך ילדי העולים (1950), בארישבע 1993, עמ' 121-122.

בן-גוריון, ותגובות שרת עליהן.²

הרקע המפלגתי

ב־9 באפריל 1956 מתכנסת מזכירות מפא"י לדרון בהודעה מוקדמת של מזכיר המפלגה, יונה פֶּסָה, על התפטרותו מתפקידו: "אני משמש גורם פיקטיבי", מתוודה המזכיר בפני חבריו, "אינני יכול לשאת באחריות זו – לא מבחינה אישית, לא מבחינה מוסרית ולא מבחינה פיזית".³ בישיבה חוזר המזכיר ומציין את מצבה החמור של מפא"י (בין השאר, על רקע כישלונה בבחירות שנערכו ביולי 1955, בהן איבדה 5 מנטים), ואת ההכרח לבחור מזכיר אחר, אשר יהיה בעל עוצמה ניכרת במפלגה, ויוכל לשקמה לקראת המאבקים הפוליטיים הקרובים:

המצב במפלגה הוא עד כדי כך חמור, שאני מעיז לומר – ואני מכיר את המפלגה הרבה שנים – כי מעולם לא היינו נתונים כמצב כזה – גם בימי המחלוקת לפני הפילוג במפלגה [...] לדעתי, צריך מיד עכשיו לבחור במזכיר למפלגה, חבר שהוא בעל עמדה נזאת בתנועה ובמפלגה, וביישוב ובציבור, שיסמל קודם כל את המאמץ הגדול שעושה המפלגה במדינה.⁴

דוד בן-גוריון נוטל חלק פעיל בדיוני המזכירות. בדבריו הוא תובע מֶפְסָה לחזור בו מהתפטרותו: "אני מכיר במקצת את מצב העניינים", הוא אומר לחברי המזכירות, "ואני יודע עוד חברים שמתחכטים קשות בעניינים לא פחות מרים [הכוונה, ללא ספק, היא לו עצמו], אבל אינם יכולים להרשות לעצמם עזיבה, וזה איננו הפיתרון. אין אפשרות ואסור שמזכיר המפלגה יפרוש".⁵ במקביל מציע בן-גוריון הקמת ועדה מצומצמת, אשר תבחן את מצב המפלגה באורח מעמיק ותביא הצעותיה בפני מוסדות המפלגה המתאימים. המזכירות מקבלת את הצעתו של בן-גוריון ונבחרת ועדה בת תשעה חברים: שאול אביגור, דוד בן-גוריון, רפאל בש, עקיבא גוברין, יונה פֶּסָה, פנחס לבון, גולדה מאיר, מרדכי נמיר ומשה שרת. ועדה זו כונתה ועדת התשעה.

2. באורח פורמלי, שרת התפטר מן הממשלה על פי רצונו. הממשלה קיבלה את התפטרותו, והודעה על כך נמסרה לנסת. באורח מעשי, אין ספק כי מרוכב בהרחה של שר החוץ, כאשר מטעמים שונים, כחלקם מוכנים, נעשה ניסיון עלידי בן-גוריון להצניעה ולהציגה כהתפטרות מרצון של שרת. במכתב כעבור שנים רבות "מודה" בן-גוריון, אומנם בעקיפין, בהרחה: "אשר לפרישתו של שרת – אני גרמתי לכך". תיק התכתבויות, 12 ביוני 1970, ארכיון בן-גוריון. מכל מקום, במסגרת מאמר זה נעשה שימוש משתנה במונחים של "התפטרות" ו"הרחה".

3. ישיבת מזכירות מפא"י, 9.4.56, הארכיון ההיסטורי של מפלגת העבודה, בית ברל [להלן: אמ"ע].

4. שם.

5. שם.

בדיוני ועדת התשעה עלו שמות אחדים למילוי תפקיד מזכיר המפלגה, ובעיקר שמה של שרת העבודה, גולדה מאיר. אולם גולדה לא נטתה לקבל עליה תפקיד זה. באחת הישיבות בהן נדונה שאלת איש המישרה, הצהיר שרת (ככל הנראה, כפי שנראה להלן, לא מתוך כוונה רצינית, אלא כמגמה להקל על גולדה להסכים לקבלת התפקיד),⁶ כי הוא מוכן לקבל על עצמו את תפקיד המזכיר. בן גוריון נאחז בהכרזה זו כמוצא שלל רב, ותבע משרת לממש "התחייבותו", ולקבל על עצמו את תפקיד המזכיר. בפועל, משמעות הדבר היתה הדחתו של שרת מכהונת שר החוץ.

שרת החליט לצאת למאבק נגד החלטה זו.⁷ הוא טען, כי יש לו סיבות טובות שלא לקבל על עצמו את תפקיד מזכיר המפלגה, לבר מחובתו להישאר בתפקיד שר החוץ בשעה כה גורלית למדינה. בין השאר הבליש שרת את הבעיות הקשות הניצבות עתה בפני המפלגה: [בעיות] כספים, צרות צרורות [בעיות] חוסר עבודה,⁸ ואי התאמתו האישית לתפקיד מעין זה: "שינוי (מהפכני בתפקיד) בגילי (אינו יפה לי)", "כותב שרת ביומנו, 'מעולם לא (עסקתי) באותו עניין (ענייני מפלגה). התרגלתי (לעבוד בתחום הממלכתיות)".⁹

מעבר לכך, נוכח יחסיו המעורערים עם בן-גוריון (ואישים אחרים בהנהגת המדינה) והמחלוקות הקשות ביניהם, מביע שרת חשש, שלא יזכה לסיוע מצד ראש הממשלה וזמכ"ל ההסתדרות (פנחס לבון), ולמעשה לא יתאפשר לו למלא תפקיד זה באורח תקין: "ספקותי [נגד כהונתו כמזכיר מפא"ע]", "כותב שרת ביומנו, "העמיקו [...] [נוכח] [בעיות] שיתוף-פעולה עם חברים בעמדות מפתח בממשלה ובהסתדרות".¹⁰

בן-גוריון אינו מקבל טיעונים אלה. הוא מבהיר לשרת, כי בנסיבות הקיימות חייב הוא לקבל על עצמו את התפקיד של מזכיר מפא"ע. הדבר תואם את האינטרסים הממלכתיים של מדינת ישראל בשעה זו, ואת האינטרסים המפלגתיים של מפא"ע. בפגישתו עם שרת בראשית יוני 1956 מבהיר בן-גוריון

6. בדיווח שהוא מעביר למשרד החוץ הבריטי מעלה שגריר בריטניה בישראל רעה מעניינת, אשר לא ברור על מה היא מסתמכת, ולפייה שרת היה מעוניין באמת בקבלת תפקיד מזכיר המפלגה מתוך מגמה לגייס את תמיכת המפלגה בו כעתיד כיוור של בן גוריון. ראה דיווח שגרירות בריטניה בישראל אל משרד החוץ הבריטי, FO 30.5.56 371.121693 VR 1015/9
7. מעניין לציין, כי בשיחה עם שגריר בריטניה בישראל ב-13.6.56 אמר שרת, שהוא מסופק אם זו השעה הנכונה שהוא יעזוב את משרד החוץ, אך הוא יקבל את דין התנועה. ראה דיווח שגרירות בריטניה בישראל אל משרד החוץ הבריטי, FO 13.6.56 371/121693 VR 1015/14
8. משה שרת, *יומן אישי*, 29.5.56, תל-אביב 1978, עמ' 1407 (להלן: שרת, *יומן אישי*).
9. שרת, *יומן אישי*, 18.5.56, עמ' 1406. עם זאת, בשיחה עם שגריר בריטניה בישראל ב-13.6.56 אמר שרת, כי "קיימת אפשרות תיאורטית שהוא יקבל על עצמו את תפקיד מזכיר המפלגה". ראה דיווח שגרירות בריטניה בישראל אל משרד החוץ הבריטי, לעיל, הערה 7.
10. שרת, *יומן אישי*, 30.5.56, עמ' 1408. ראה גם מכתב שרת אל אבא אבן, 14.6.56, שם, עמ' 1438.

כי בנסיבות הקיימות, שעה שמדינת ישראל עומדת בפני מבחנים גורליים, קיימת סכנה רצינית כי האופוזיציה תעלה לשלטון. התפתחות מעין זו מסוכנת לא רק למפא"י כמפלגה אלא גם למדינה כולה. "די כי 11 מקומות בכנסת יעברו מרשות לרשות", מתריע בן-גוריון, "למען תצא מפא"י לאופוזיציה, ותקום קואליציה ימנית [...] נוכח חזות קודרת זו מתחייב מאמץ הצלה, ואני [שרת] האיש".¹¹

בן-גוריון מבהיר לשרת, כי אינו צריך לחשוש מחוסר שיתוף פעולה עמו, לאחר שיקבל עליו את תפקיד המזכיר הכללי של מפא"י. "הוא" כותב שרת ביומנו, "שמע לתמהונו מחברים [...] כי אני חושש לאי שיתוף-פעולה ביני לבינו. אינו מבין מקור החשש. הן תמיד עבדנו יחד, ואף-על-פי שהיו בינינו חילוקי דעות, הרי היחסים היו חבריים. הוא מבטיחני נאמנה ובכל הכנות, כי אקבל ממנו כל עזרה שבעולם".¹²

מתוך הנחה, סבירה כשלעצמה, כי מסכת טיעונים זו אין בה כדי לשכנע את שרת להסכים לקבל את התפקיד המוצע, "שולף" בן-גוריון מאמתחתו טיעון האמור לדחוק את שרת לפינה, ולהבהיר לו כי למעשה אין לו כל ברירה אלא לקבל על עצמו את התפקיד המוצע. בנסיבות שנוצרו לאתר שרלפה ההצעה למינויו של שרת כמזכיר המפלגה, כך טוען בן-גוריון, אין כל אלטרנטיבה למהלך זה. במפלגה נוצרו ציפיות אישיות בעלת עוצמה שתקבל עליה תפקיד זה, וכל אישיות אחרת (מלבד שרת, כמובן) שתוצע לתפקיד זה לא תהיה מקובלת. ביומנו מנסח שרת את דברי בן-גוריון כך:

אפשר היה אולי להימנע ממינוי זה [מזכיר המפלגה] אלמלא הפרסום המפוצץ [שזכה לו העניין]. אך משיצא העניין כדבר מועמדותי לרשות הרבים נשתלהבו במפלגה התקוות למזכיר רם מעלה, ועכשיו כל מי שקצת למטה מאותה רמה, ואפילו זיאמה ארן אינו בא בחשבון באשר יגרום אכזבה.¹³

כצפוי, שרת אינו משתכנע מדברי בן-גוריון, ותובע כי יתקיים דיון בוועדה המדינית של מפא"י בסוגיה זו. לדעתו, הדבר מתחייב הן מסיבות נוהליות והן מסיבות מהותיות. במישור הנוהלי טוען שרת, כי הדיון במינויו כמזכיר המפלגה כרוך בהוצאתו מתפקיד שר החוץ. מכיוון שהוא נתמנה לשר החוץ על ידי מרכז המפלגה בהמלצת הוועדה המדינית, מן הראוי שסוגיה זו תידון בוועדה המדינית, שכן רק לה הסמכות לדון בסוגיה זו. ואילו במישור המהותי טוען שרת, כי הבעיה הכרוכה בהרחתו אינה אישית בלבד, אלא נוגעת למפלגה ולמדינה, לפיכך, "אם נגזר כי אין מנוס מהשינוי, יוחלט-נא עליו בעיניים

11. שם, 3.6.56, עמ' 1413-1414. בישיבת מזכירות מפא"י ב-9.4.56 מתייחס בן-גוריון בקצרה למצב הביטחוני החמור השורר במדינה, וכך הוא אומר: "אני יוצא הנחה שאנו מוכרחים להתכונן למלחמה מבלי שנקבל נשק מאמריקה, מצרפת, מאנגליה או מרוסיה או מאיזה מקום אחר. כמובן, אם נקבל יהיה טוב. אבל, דבר זה דורש מאמצים גדולים מאוד". ישיבת מזכירות מפא"י, 9.4.56, אמ"ע.

12. שרת, יומן אישי, 3.6.56, עמ' 1413-1414.

13. שם, שם.

פקחות".¹⁴

נוכה עמדה זו מודיע בן־גוריון לשרת, כי אם תכונס הוועדה המדינית לדיון בסוגיה זו, הוא לא יאמר דברים נגד שרת, ואף לא יתבע את התפטרותו. אם תיערך הצבעה הוא עשוי להביע תמיכה בהישארות שרת בתפקידו, או יימנע מהצבעה. יחד עם זאת מבהיר בן־גוריון, כי מיד לאחר מכן הוא, בן־גוריון, יודיע על התפטרותו מן הממשלה. במקביל מבקש בן־גוריון לזמן את שרי מפא"י בממשלה לפגישה.

בנסיבות אלה, ומחוץ חששות כבדים מפני התפטרות בן־גוריון, מפעילים חברים כמפא"י לחצים כבדים על שרת, כי יתפטר "מרצונו" מן הממשלה. לשרת לא נותרה ברירה, והוא אכן מודיע על נכונותו להתפטר לחברים כמפא"י ולדוד בן־גוריון.¹⁵ בנסיבות כואבות אלה מבהיר שרת שתי נקודות חשובות הנוגעות להתפטרותו: "א. יהיה ברור שאיני עוזב את משרד החוץ למען המפלגה [כלומר אינו מעוניין לקבל עליו את תפקיד מזכיר המפלגה], אם כי אתרום למפלגה במידת יכולתי. ב. [תהליך ההדחה ייעשה] בלי סחבת, [ו]כי העניין ייגמר תוך ימים ספורים".¹⁶

מתוך מגמה "למסד" את פרישתו של שרת ממשרד החוץ באורח מידי, "שאינו ניתן לשינוי" ועוד קודם שנשתיימו ההליכים הפורמליים הקשורים בהתפטרות מן הממשלה, תובע בן־גוריון משרת כי ישתף את מחליפתו המיועדת, גולדה מאיר, בדיוני משרד החוץ לאלתר. שרת דוחה תביעה זו, ובמכתב אל בן־גוריון הוא כותב:

אם כוונתך לגבי גולדה כי מעתה אראה בה "שרת־חוץ מיועדת" ואמלך בדעתה בכל עניין שאני קובע עכשיו, והעשוי לחייב אותה לכשתגיע לכהן במקומי, אזי עלי להבהיר באופן מוחלט כי איני מוכן לכך. כל עוד אני שר חוץ אנהג כאשר נהגתי עד כה, ולא אסכים לשום שינוי במשטר ההתייעצויות הקיים. מסירת העניינים לבא במקומי תבוא *לאחר* [הרגשה במקור] ההודעה על התפטרות, ולא לפני.¹⁷

בן־גוריון – קרוב לוודאי נזעם על עמדתו זו של שרת – משיב לו בתקיפות: "לדעתי יש לשתף אותה מעכשיו, במידת האפשרות, בידיעת ענייני חוץ. מאגרתך ראיתי שדעתך שונה, ואין בדעתך לשתף אותה בעצה ובידיעה עד לאחר הודעת התפטרותך [...] רצונך זה כבודך. אולם, גם לאחר הודעתך לא שיניתי דעתי, ומצדי – במידה שענייני חוץ יהיו ירועים לי – אשתף אותה בעצה

14. מכתב שרת אל אבא אבן, לעיל, הערה 10.

15. במכתב אל בן־גוריון כותב שרת: "כיום א", 10 ביוני [1956] אודיע לממשלה על התפטרותי [...] בו ביום, ביום ב' 11 ביוני [1956] אחר הצהריים, תודיע על התפטרותי בכנסת. עם מסירת ההודעה בכנסת, תיפסק כהונתי כשר החוץ". שרת יומן אישי 6.6.56, עמ' 1417.

16. מכתב ציפורה (רעייתו של שרת) אל בניה, יעקב ורינה שרת, 10.6.56; שם, 3.6.56, עמ' 1413.

17. מכתב שרת אל בן־גוריון, שם, 7.6.56, עמ' 1419.

ובידיעה.¹⁸ בשלב זה, מערכת היחסים בין שני האישים הופכת להיות טעונה ביותר, וקרוב לוודאי בלתי ניתנת לאיחוי, לפחות בעתיד הנראה לעין.

טיעוני בן-גוריון להצדקת סילוקו של שרת

מאפיינים כלליים

במסגרת התייחסויותיו בהקשר להתפטרותו/הדחתו של שרת, רקעה והלשכותיה, העלה בן-גוריון מיגוון רחב ביותר של טיעונים המיועדים להבהיר את הרקע מהלך זה ולהצדיק אותו. אחדים מן הטיעונים נראים מאולצים למדי, וקשה להשתחרר מן הרושם, כי נועדו לשמש אמצעי לנגח את שרת בנקודות תורפה שלו, מבלי להותיר לו אמצעי הגנה יעילים. ככלל, בולטות בהתייחסויותיו של בן-גוריון המגמות העיקריות הבאות:

א. מאמץ להמעיט את רישומה הציבורי והמפלגתי של התפטרות שרת מן הממשלה. במסגרת זו מבקש בן-גוריון לשוות להליכתו של שרת אופי של "התפטרות מרצון" של שר, שהכין כי מהלך זה הינו בלתי נמנע כנסיבות הקיימות. זאת, משום שהגיע למסקנה, כי במצב שנוצר אין לו כל ברירה אחרת. "אם מתרחשות מסיבות כאלה," הוא אומר לחבריו במפלגה, "שחבר רואה הכרח עצמו לעזוב את המשרה הזאת, אין לראות את הדבר הזה כערעור, כפגיעה, אלא יש לקבל את הדבר הזה באופן ממלכתי וחברי, מתוך אמונה שהדבר הזה ייעשה בכוח התנועה כולה."¹⁹

ב. הצגת התפטרותו של שרת כחלק ממערכת מקיפה של רפורמות במפלגה, בממשלה ובהסתדרות, המתבקשות בין השאר על רקע כישלונה של מפא"י בבחירות שנערכו ביולי 1955 (כישלון ששרת, כך משתמע, אחראי במידה רבה להתרחשותו). זו, ככל הנראה, אחת הסיבות לכך שבן-גוריון ביקש "להצמיד" את התפטרות שרת לנועידת המפלגה. בישיבת המרכז שדנה בהתפטרות שרת, נותן בן-גוריון ביטוי בולט למגמה זו:

הנחה יסודית שממנה יצאה הוועדה היתה, שיוקם עליידי הסידורים החדשים שהגיעו [שנעשו] לממשלה, המפלגה וההסתדרות, תאום מתמיד וחברי בין שלושה הגופים האלה: בין חברינו בממשלה, בין חברינו בוועדה המרכזית, ובין מזכירות המפלגה. שלושה החברים שכבר הסכמנו שייכנסו למזכירות הם במידה רבה סמל, ערובה,

18. מכתב בן-גוריון אל שרת, שם 8.6.56. עמ' 1420.

19. ישיבת מרכז מפא"י, 17.6.56, אמ"ע. כ"ב-18.6.56 מוסר בן-גוריון ככנסת את ההודעה הבאה: "בישיבה מיוחדת של הממשלה הבוקר הודיע שר החוץ על החלטתו להתפטר מן הממשלה. לא רק חברי הממשלה הבוקר, וחבריו למפלגה של שר החוץ, ששמעו את הדבר במקום אחר, אלא, אני בטוח, המונים, יהודים ולא יהודים בישראל, ורבים רבים מכני ברית ומשאנים בני ברית בעולם קיבלו שמועה זו בצער רב." דברי הכנסת, כרך 20, ישיבה 138 של הכנסת השלישית עמ' 20.42.

שהשיתוף הזה והתאום יתקיים בשלושה הגופים האלה.²⁰

ג. ניסיון להמעיט בערך ה"הקרבה" של שרת "למען שלמות המפלגה", הכרוכה בהתפטרותו מן הממשלה. בן-גוריון, כך ניתן להתרשם, מבקש להבהיר כי שרת חשוב, מלכתחילה, ליצור סערה, ואולי אף קרע במפלגה סביב הדחתו, אך נסוג מכוונתו זו, לאחר שהתברר לו כי הוא, בן-גוריון, אינו מתכוון להיאבק נגד בפורום מפלגתי כלשהו, אלא להגיש את התפטרותו מן הממשלה, ולהיאבק נגד דרכה מבחוץ.²¹ בנסיבות אלה, הבין שרת, כך משתמע מדברי בן-גוריון, כי אין טעם להביא את סוגיית הדחתו לעימות במפלגה. כותב בן-גוריון לחבר הכנסת הרצל ברגר:

הוא היה צריך להבין, שאם זוהי הדרך [בתחום מדיניות הביטחון, כה הוא דוגל] עלי לצאת [מן הממשלה], ויחד עמי – רוב חברינו, וביודעו איזה ערך אני מייחס לענייני ביטחון, היה צריך להבין שאצא מן הממשלה ואלחם נגדה [נגד דרכו של שרת], אם חלך בדרך זו, שבעיני היא מוליכה המדינה לאבדון. ואם לא רצה שהממשלה הזאת תיפול, היה עליו לעשות אחת משתיים: 1. או לצאת [מן הממשלה] 2. או להפסיק הקואליציה של הפועל המזרחי, מפ"ם ופרוגרסיבים נגדי, ונגד רוב חברינו בממשלה [שלפי עניות דעתי ייצגו הרוב במדינה בשאלות ביטחון].²²

מעבר למגמות בסיסיות אלה בולט בהתייחסותו של בן-גוריון מאמץ להבהיר, כי עובדות מרכזיות ורבות חשיבות הקשורות ברקע להתפטרות שרת מן

20. ישיבת מרכז מפא"י, שם. על פי עדותו של שרת, הוא הודיע לבן-גוריון ב־6.6.56 ככתב על כוונתו להתפטר מן הממשלה ב־10 ביוני. בן-גוריון הומינו לשיחה וביקשו שלא לדחוק את הקץ, ולחכות עד לכינוס ועידת המפלגה. להערכת שרת, המטרה היתה להציג את ההתפטרות כחלק ממערכת שלמה של שינויים שיעשו במטרה להביא לשיקום המפלגה. מכתב משה שרת אל אבא אבן, לעיל, הערה 10.

21. בניסוחו של בן-גוריון מוצגים הרברים כך: "למחרת [היום בו תבע שרת דין בהתפטרות בוועדה המדינית] הומנתי חברינו בממשלה, שלהם אני צריך לגלות סודות, כי הם יודעים מה קרה בממשלה, למסור להם הודעה שאין לי מקום בממשלה זו. שלוש שעות לפני מועד ישיבת חברינו בממשלה, באו אלי ויאמה [זלמן ארן] ופנחס ספיר בהודעה כי משה [שרת] מוותר על [הדין] בוועדה [המדינית] ומתפטר מן הממשלה". מכתב להרצל ברגר, תיק התכתבויות, 27.6.56, ארכיון בן-גוריון. המכון למורן, קריית שדה-בוקר (להלן: אב"ג).

22. במכתב אל ס' יזהר כותב בן-גוריון: "סוף סוף [בסופו של דבר] הוברר למשה [שרת], שלא אוכל להישאר בממשלה בתנאים כאלה, והוא הסיק לדעתי המסקנת הנכונה". תיק התכתבויות, 21.6.56, אב"ג. במכתב אל חברים במפא"י כותב בן-גוריון: "ראיתי שאני עומד לפני רוב מלוכד בממשלה – מפ"ם, הפועל המזרחי, רוזן, מ.ש. [משה שרת] ואחד או שניים מחברינו – נגד רוב חברינו, שלפי הרגשתי אין רוב זה מביע דעת רוב העם. והודעתי לחברים שאם רק אראה אפשרות מוסרית לצאת מהממשלה אעשה זאת, ולא אסתפק ביציאה, אלא אלחם נגד דרך זו שאינה הולמת לדעתי, ענייניה החיוניים של המדינה". 28.6.56, אב"ג. בהמשך אותו מכתב מוסיף בן-גוריון את הפסקה הבאה: "בעיני הוגדשה הסאה, ושום איש נכון לא יכול היה לצפות שאתן יד למדיניות כושלת לאורך ימים".

הממשלה עדיין אינן ידועות לציבור הרחב, ואף לא לפעילי המפלגה. לפיכך, כך השתמע מהתייחסויות אלה, אין להיחפו בקביעת מסקנות, ובוודאי שאסור להיחפו בהטלת האשמות על מי מן הצדדים. בן־גוריון עצמו שב ומבהיר, כי נמנע במתכוון מהצגת מניעי הדחתו של שרת אפילו במסגרת מצומצמת של "מכתב אישי" – לא כל שכן הוא לא יעשה זאת בפומבי הוא כותב לס' יזהר:

לצערי הרב אין ביכולתי להגיד לך כל מה שיש לי להגיד לך, כי אני מצווה על כבוד החברים. אנסה במידת היכולת להעמידך על טעותך, מתוך הנחה שזהו מכתב פרטי ואישי, שנשלח אליך ורק אליך [...] צר לי שגם במכתב אישי אליך איני יכול להרשות לעצמי לכתוב דברים הנוגעים לחבר שלישי – כשהוא לא ראה צורך להודיע עליהם. ומתוך אונס מוסרי אומר לך רק אמת חלקית. החלק המוצנע היה מגביר המשמעות של החלק הנגלה.²³

בן־גוריון הבהיר, כי היה מודע לעובדה שהימנעות מהבהרה פומבית של מניעי ההדחה עלולה להוביל להתגבשות דעת קהל בלתי אוהדת כלפי מהלך זה – הן בתוך המפלגה והן בדעת הקהל בארץ. למרות זאת הכריע, על פי עדותו הוא, ללכת בדרך זו. הוא כותב לחברים במפא"י:

הבינותי לרוח החברים כמרכז, ולרוחם של הרבה אזרחים בישראל (גם של כמה יידיים בחו"ל), שהיו נבוכים מחילופי הגברא במשרד החוץ ומיציאת מ.ש. [משה שרת]²⁴ מהממשלה – ללא הסברה מספיקה, או כמעט בלי הסברה בכלל. המגבלות החמורות ששמתי על עצמי בעניין זה, גם במסיבות מפלגתיות וגם בכנסת, ידעתי היטב שהן עלולות לפגוע בי. אילו הייתי דואג כראש וראשונה למעמד ראש הממשלה בציבור – לא היתה כל סיבה להעלים מן הציבור דבר. להיפך, היה לי עניין רב במסירת הסיבות והמניעים לידיעת העם. המגבלות ששמתי לעצמי כאו מתוך שמירה על כבוד חברים ששתפתי אתם פעולה כמשך הרבה שנים.²⁵

לבן־גוריון לא היה ספק, כי אילו היתה לו אפשרות להסביר ברבים את צעדיו של שרת, אשר גרמו כסופו של דבר להדחתו, הציבור היה מכיר בצידקת דרכו. "ואם כי ברור לי", כותב בן־גוריון לס' יזהר, "שלא רק בלבך, אלא בלב הרבה מחברינו (ובלב הרבה אזרחים הגונים בישראל) יש משקע כבד של האשמה מסוג זה שהבעת במכתבך, והייתי יכול לסלק דבר זה בנקל, אילו הייתי מוסר לציבור הרחב מה הן השאלות שהוכרעו נגד דעתי לפי השראת שר החוץ, ובאיזה צירוף [של שרים] נתקבל הרוב נגדי"²⁶

ואולם מנקודת ראותו של בן־גוריון היו סיבות כבדות משקל אשר, על פי טענתו, חייבו אותו לנקוט בעמדה זו. טענות אלה נראות מאולצות וצדקניות

23. מכתב בן־גוריון אל ס' יזהר, שם.

24. אין ספק, כי השימוש בראשי תיבות מ.ש. נועד לכטא ריחוק וניכור מצד בן־גוריון כלפי שרת. בעבר ציין אותו בן־גוריון בדרך כלל בשמו המלא או בשמו הפרטי בלבד.

25. מכתב לחברי מפא"י, לעיל, הערה 22.

26. לעיל, הערה 22.

באורח בולט, וספק אם בן-גוריון עצמו האמין בהן בכל מאודו. בין השאר מתמקד בן-גוריון בטענות העיקריות הבאות: א. רצונו לשמור על כבודו של שרת.²⁷ ב. אי רצונו לפסול את שרת בעיני חברי המפלגה (לתפקידים ממלכתיים אחרים?).²⁸ ג. הוא אינו יכול לפגוע כאדם שעמו עבר ככרת דרך ארוכה של פעילות משותפת.²⁹ ד. הוא משוכנע בכך ששרת הוא זה שהיה חייב להסביר לציבור ולחכרי המפלגה את הסיבות "האמיתיות" שהובילו להדחתו, אך שרת נמנע מלעשות זאת.³⁰

מחלוקת מדיניות-ביטחונית

בהתייחסויותיו למניעי התפטרותו של שרת, נטה בן-גוריון להדגיש את המחלוקת שהיו לו עם שרת בסוגיות חוץ וכיטחון.³¹ במסגרת זו עירב בן-גוריון לא אחת טענות עקרוניות נגד תפיסותיו המדיניות-ביטחוניות של שרת ("הגעתי למסקנה, שהמדיניות של שרת אינה הולמת את צרכינו החיוניים [...] אני ידעתי אז שמדיניות הביטחון היא הבעיה העיקרית שלנו ומשה לא מבין זאת"³² יחד עם טענות קשות המבקשות להציג את פעילותו של שרת לסיכול

27. מכתב אל ס' יזהר כותב בן-גוריון: "לא עשיתי זאת ולא אעשה זאת [להביא את המחלוקת שלו עם שרת לידיעת הציבור] כי אני בוחר להיות נאשם בלב רבים מאשר מאשים... ראזכובתך המרה' (ביטוי שהופיע במכתבו של ס' יזהר אל בן-גוריון התיאור התייחסותו של בן-גוריון אל שרת), שאיני מולול בה, ושהיא מכאיבה לי - מיוסרת על אי-ידיעה, שגרמתי לה כירועין, מתוך שמירה על כבודו הבריס". שם.

28. מכתב חברי מפא"י, לעיל, הערה 22.

29. מכתב להרצל בוגר כותב בן-גוריון: "אולי זוהי חולשה מצדי, ומטעמים ציבוריים הייתי אולי צריך להסביר לעם מדוע אין מ.ש. מוכשר לשמש כשר חוץ במדינת ישראל. לא עשיתי זאת, ולא אעשה זאת לחכר שעבדתי אתו למעלה מעשרים שנה". לעיל, הערה 21.

30. "האיש היחיד שהיה רשאי להסביר לקהל סיבת פרישתו של שרת", כותב בן-גוריון באחד ממכתביו, "הוא שרת, אבל הוא לא עשה זאת, ואני לא יכולתי ולא רציתי לעשות זאת בפומבי. משום כך, רבים מן החברים - ידעתי זאת למפרע - תהיה להם טינה בלב קשה נגדי. אולם, משום כבודו של חבר, גזרתי על עצמי שתקפה פומבית". שם. במקום אחר אומר בן-גוריון: "הוא [שרת] דרש שהדבר [פרשת הדחתו] יובא לפני הוועדה המדינית, וככה תיפול ההכרעה. קראתי לו וביחידות הסכרתי שאני לא אגיד בוועדה המדינית אף מילה אחת נגדו, ואם יצביעו - אצביע כי יישאר במקומו, או, לכל היותר, אמנע מהצבעה, אבל מובן מאליו שלאחר כך [לאחר מכן] לא אשאר בממשלה". שם.

31. על מאפייניה של המחלוקת בין שני האישים ראה: אורי ביאלר, "דוד בן-גוריון ומשה שרת - התגבשות שתי תפיסות מדיניות בקונפליקט הערכי-ישראלי", *מדינה וממשל ויחסים בינלאומיים*, א חוברת 2 (1971), עמ' 71-85.

32. חיק התכבירות, 12.6.70, ארכיון בן-גוריון. על פי ערות מזכיר הממשלה, זאב שרף, אמר לו בן-גוריון את הדברים הבאים על שרת: "הוא [שרת] מגדל דור של פחדנים. אני לא אתן לו. הולכים כאן מסתננים, ואנחנו שוב מסתחרים מאחורי גדות. לא אתן לו. זה יהיה דור לוחם". מיכאל בר-יוהר, *בן-גוריון: ביאוגרפיה*, תל-אביב 1977, עמ' 1126 (להלן: בר-יוהר, *בן-גוריון*). על המחלוקת בין בן-גוריון ושרת סביב מדיניות הביטחון השוטף ראה: זכי שלום, "מדיניות הביטחון השוטף 1948-1956: דילמות מרכזיות, *עיונים בתקומת ישראל*, I, עמ' 141-169.

קווי המדיניות של בן-גוריון כהפרת הבנות, ישירות ועקיפות, שהושגו עמו קודם לכניסת בן-גוריון לממשלה. הוא מזכיר למכותביו:

כשהוטל עלי להקים ממשלה לאחר הבחירות ניסחתי עמדת הממשלה בענייני ביטחון ומדיניות חוץ (והשניים הם כמעט דבר אחד), וניסחתי אותה בבהירות מספיקה [...]. נוסח דברי אושר עליידי כל הממשלה, לרבות שרת. אילו לא אושר, לא הייתי מקבל על עצמי להיות בממשלה, ואין צורך להגיד שלא הייתי מסכים לעמוד בראשה. למרות עמדה מוצהרת זו, שהוסמכה עליידי כל חברי הממשלה, התמיד משה לרכז בענייני ביטחון ומדיניות חוץ נגד דעת רוב של הפועל המזרחי, מפ"ם, פורגרסיבים, ועוד אחד או שניים מחברינו, כאשר עשה בימי היותי שר ביטחון תחת ראשותו.³³

להבלטה מיוחדת בהקשר זה זוכה התנגדות שרת וחברים אחרים בממשלה להצעותיו של בן-גוריון לפריצת ההסגר הימי בים סוף.

כימי הבחירות דיברתי [...] על חשיבות הדרום ואילת, והודעתי [...] כי אם] יוטל עלי לאחר הבחירות להקים ממשלה – לא אשלים עם ההסגר המנוגד למגילת או"ם ולהחלטות מועצת הביטחון ונעשה הסגר זה לאל בכוז צה"ל, אם לי ימצא הכוח לאו"ם לעשות זאת. לשמחתי ולתמהוני מצאתי כעתוני הבוקר שהופיעו לאחר נאומי זה, כי כאותו ערב דיבר גם מ.ש. [משה שרת] על עניין זה, והודיע (במלים אחרות, כמובן), אותו הדבר שהודעתי אני על פריצת הסגר ים סוף. שמחתי על דבר זה, כי ראיתי כפריצה

33. מכתב להרצל ברגר, לעיל, הערה 21, אב"ג. במכתב אל שרת (תורשים אחדים לפני ההרחה) כותב בן-גוריון: "הוחזרתי לממשלה בניגוד לתנאי שחשכתי לתנאי הכרחי כשר הביטחון. קיבלתי על עצמי הדין מטעמים שונים [שאולי אינך מודע להם?] מפני שלא מצאת זמן לקרוא מכתבי לפני הכרוזתך בכנסת על צרופי. תוכנית הממשלה החדשה הכרוזת על דעת כל החברים. נעדרת מהארץ ושלחתי לך הטייטא על ידי שליח מיוחד. לא חלקת על התוכנית. אני מניח כי הכינות ניסוחי על המדיניות... [אולם בפועל] רוב החברים בממשלה, ובתיכם גם, אולי, רוב חברינו, מתנגדים למעשה לתוכנית שאושרה עלייכם." מכתב בן-גוריון אל שרת, 22.3.56, תיק התכתבויות, אב"ג. במכתב אל סי' זוהר, לעיל, הערה 22, כותב בן-גוריון: "[בממשלה] ברוב של ציונים כלליים, הפועל המזרחי [פנתם] רוחן ושר החוץ [שרת] נתקבלו הכרעות נגד דעתי ונגד רוב חברי מפלגתי בממשלה, שלפי דעתי קבעו במידה רבה גורל בטחוננו. קיבלתי עלי הדין כשתיקה. כשהוטל עלי להקים ממשלה לאחר הבחירות לכנסת [כ"ב-1955] ניסחתי בבהירות רבה (כפי שנדמה לי) קו הביטחון שלנו, והדברים אושרו על ידי כל החברים, בלי יוצא מן הכלל. ושוב [למרות זאת] נתקבלו הכרעות רוב של מפ"ם, הפועל המזרחי, רוחן ושר החוץ, בהימנעות אחד או שניים מחברינו נגדי ונגד רוב חברי." במכתב אל חברים במפא"י לעיל, הערה 22, כותב בן-גוריון: "שלושה דברים של 'שב ואל תעשה' [מרכאות כמקור] שהוכרעו בממשלה הומנית ובשתי הממשלות האחרונות, נגד דעתי, בהשראתו ובהנהגתו של מ.ש. יעלו לעמנו ביוקר רב." על המחלוקות וההסכמות בין בן-גוריון ושרת בתחום המדיני-ביטחוני ראה זכי שלום, "התנגדות בן-גוריון ושרת לתביעות הטריטוריאליות מישראל 1949-1956", *עיונים בתקומת ישראל*, כרך 2, 1992, 197-213. כמו כן ראה אילן אסיה, *מוקד הסכסוך: המאבק על הנגב 1947-1956*, ירושלים וקריית שדה-בוקר 1994, עמ' 129-137.

זו צורך חיוני למדינה. דיברתי על כך עם [פנחס] רוזן, שהוא היה תמיד בין המתנגדים להצעותי "הנועזות" [מרכאות במקור], אם כי הודה באחת הישיבות שבכלל חילוקי דעות אלה בינו וביני נוכח, לאחר מעשה, שאני צדקתי והוא טעה. לתמהוני הביע רוזן הסכמה מלאה לתוכנית על פריצת ההסגר. הרכב [הרכבת] הממשלה, כידוע, נמשך זמן רב, וקווי היסוד שהוסכם עליהם לא ענו על המצב החדש שנוצר עם העיסקה הצימית והסכנה המצרית הגדלה. הכינותי נאום לכנסת בדבר מדיניות הכיטחון, והבאתי אותו לידיעת החברים המיועדים, והנוסח אושר עליידי כולם. מ.ש. [משה שרת] געדר אז מן הארץ, ושלחתי אליו במטוס מיוחד שליח עם הטיוטא של הנאום. הוא הציע לי להוסיף כמה את"ם, אבל אף הוא אישר את תוכנו [...] לכן, לא הטלתי ספק כי החברים הסכימו לדברי ככנסת ביום ב' בנובמבר [1955], להלכה ולמעשה. נוכחתי, לצערי, כי טעיתי. כשהצעתי – לאחר הכנות מספיקות של המטה – תוכנית פריצת ההסגר, נתקלתי בהתנגדות רוב חברי הממשלה, ומ.ש. [משה שרת] בראשם.³⁴

סוגיה אחרת שבן-גוריון מבליט כנקודת מחלוקת בינו לבין שרת היא התנגדותו של שרת וחברים אחרים בממשלה להכרזה, כי מדינת ישראל לא תראה עצמה מחויבת על פי הסכמי שביתת הנשק, אם מצרים לא תקפיד למלא אחר הסכמים אלה; והתנגדותו להחליטה על כיבוש רצועת עזה כדי לשים קץ לפעילות המסתתרים ממנה.

בששת חודשי שמישי כשר כיטחון תחת מ.ש. כראש הממשלה הוכרעו שני דברים חיוניים בענייני ביטחון נגד דעתי – ברוב של [הציונים] הכלליים, הפועל המזרחי, מ.ש. [פנחס] רוזן ואחד או שניים מחברינו: א). השארת רצועת עזה בידי נאצר, למרות הפרתו הסכמי שביתת הנשק, והפיכת רצועת עזה לבסיס של טירור נגד ישראל, בשעה שהיה מסובך בסכסוך קשה עם אנגליה, והיינו יכולים במשך לילה אחד לגרש אותו מעזה מבלי שיקרא חרנגון [חרנגול] בזירה הבינלאומית. ב). דחיית הצעתי השנייה להכריז כי הפרת הסכם שביתת-הנשק מצד מצרים מפטרת [פוטרת] אותנו מההתחייבויות שהסכם

34. מכתב בן-גוריון אל כמה מתכרי מפא"י, לעיל, הערה 22. בהתייחסו לסוגיה זו כותב משה דיין: "הבחירות לכנסת השלישית היו ב-26 ביולי 1956. ב-2 בנובמבר [1955] הוקמה ממשלה בראשותו של בן-גוריון. לפני הבחירות היה לבן-גוריון יסוד להניח כי לפחות בעניין פריצת ההסגר בים סוף דעת שרת כדעתו. אבל עד מהרה נוכח לדעת, כי לא כן הוא. כשהציע בממשלה, לאחר הכנות כמטכ"ל, תוכנית לפרוץ את ההסגר נתקל בהתנגדות רוב השרים, ושרת בראשם." משה דיין, *אכני דרך, אוטוביוגרפיה*, ירושלים 1976 (להלן: דיין, *אכני דרך*), עמ' 208.

זה מטיל עלינו.³⁵

מעבר למחלוקות עקרוניות אלה מתייחס בן-גוריון לשתי נקודות מחלוקת קונקרטיות בינו לבין שרת: הראשונה בהם נוגעת להתנגדות שרת וחברים אחרים בממשלה להקמת יישוב (יישובים) בקרבת ניצנה.

לאחר שהוהרתי את ברנס [מפקד כוח משקיפי או"ם באיזור]; כותב בן-גוריון באחד ממכתביו, 'כי על מצרים להפסיק האש, ולקיים הסכם שביתת-הנשק, וברנס ניסה להשיע על ממשלת מצרים ולא הצליח - הצעתי להקים יישוב בבארזתיים, באיזור ניצנה. מפ"ם, הפועל המזרחי, רוזן ואחד או שניים מחברינו בהנהגתו של מ.ש. [משה שרת] הטילו וטו על הנקודה. טענתי שאין הרבר אסור לפי הסכמי שביתת-הנשק, אין על כך איסור מטעם או"ם או מועצת הביטחון, וכשיחתי עם ברנס הודעתי שלא רק קיבוץ אחד מותר לקיים, אלא עשרה קיבוצים, אם רק נראה צורך בכך, כי הסכמו לפרוץ, ולא לשממון השטח. אולם, הרוב התנגד מחשש של עין רעה באו"ם.'³⁶

נקודת מחלוקת אחרת בין שני האישים התמקדה סביב סמכויות משרד הביטחון ומשרד החוץ. בן-גוריון שם דגש בעיקר על הכוח שמשדר הביטחון וצה"ל - ולא משרד החוץ, כתיבעת שרת - יהיו אחראים על ועדות שביתת הנשק המשותפות לישראל ולמדינות ערב. בן-גוריון טען, כי התעקשותו של שרת ולהשאיר את הטיפול בוועדת שביתת הנשק בירי משרד החוץ נותנת ביטוי לחוסר הבנה מצדו לצורך (אשר לבן-גוריון לא היה ספק לגביה) להעניק לסוגיות ביטחון, בשעה זו, עדיפות על פני כל שיקול אחר. גם בהקשר זה טוען בן-גוריון, כי התנהגותו ועמדותיו של שרת מהוות הפרה

35. מכתב בן-גוריון אל כמה מחברי מפא"י, שם. על הקשר שבין מדיניות הביטחון השוטף וסוגיות ביטחון יסודיות ראה: דור טל, "פעולות הגמול: ממכשיר ביטחון שוטף למכשיר ביטחון יסודי", בחוך: מי גולני (עורך), *חץ שחור: פעולת עזה ומדיניות הגמול של ישראל בשנות ה-50*, תל-אביב 1994, עמ' 65-90. בדבריו בכנסת (2.11.55) בהקשר לעקרונות מדיניות הביטחון, אומר בן-גוריון: "ממשלת ישראל מוכנה כמקודם לשמור באמונה על הסכמי שביתת-הנשק לכל פרטיהם ודקדוקיהם, כלשונם וכרוחם. אבל חובה זו מוטלת גם על הצד השני. הסכם שיופר על ידי הצד השני לא יחייב גם אותנו. אם קווי שביתת הנשק יפתחו מעבר לגבול המחבלים ולמרכזים - לא יסגרו עוד כפני מתנגנים ועומדים בשער. אם זכותנו תיפגע על ידי מעשי אלימות כיבשה או בים - נשמור על חופש פעולתנו להגן על זכותנו באופן היעיל ביותר." *דברי הכנסת*, מושב ראשון של כנסת שלישית, כרך 19, עמ' 223.

36. לעיל, הערה 22. במכתב אל שרת כותב בן-גוריון: "ההסכמה לתוכנית [מזכיר האו"ם - האמרשלר], נתפרשה על-ידך כהסכמה שבניצנה יהיה רק קיבוץ אחד. הסכמה זו יוחסה גם לי. מעולם לא הייתי מסכים לדבר כזה, וגם לא ידעתי שזו היתה הכוונה. זהו דבר מכובד להיות יועץ למשרד החוץ, אבל לא קיבלתי על עצמי תפקיד זה, ואין אולי גם החברים והציבור הרחב סבורים שזהו תפקידי כשר הביטחון. איסור הקמת יישוב בניצנה - אפילו לא לפי דרישת [ראש משקיפי או"ם] ברנס או [מזכיר האו"ם] האמרשלר, אלא לפי החלטת ממשלת ישראל ביוזמת משרד החוץ - אני מקבל אותה." 22.3.56, תיק התכתבויות, ארכיון בן-גוריון. גם משה דיין מרגיש את "חומרת" התנגדותו של שרת להקמת היישוב בבארזתיים, במיוחד על רקע העובדה שהרבר לא היה אסור על פי הסכמי שביתת הנשק ועמדת האו"ם. ראה דיין, אבני דרך, עמ' 208.

של הבנות שהושגו עמו.³⁷ במכתב אל חברים במפא"י מתעד בן-גוריון "ציוני דרך" במחלוקת זו:

כיום א' [לא מצוין תאריך מדויק]. בא אלי מ.ש [משה שרת] לשדה-בוקר, ושוחחנו על מצב הביטחון ומשרד הביטחון, אמרתי למשה שאיני מסכים לשינוי שעשה בימי העררי [הממשלה] – העברת המור"מ עם משקיפי אר"ם בארץ ממשרד הביטחון למשרד החוץ. מ.ש. [משה שרת] ניסה לשכנע אותי כי סידור זה מוצדק ורצוי. בינתיים ערב היום, ולא רציתי שמשה [שרת] יסע בדרך זו בחשכה, ונפררנו כשאנו חלוקים בדעותינו בשאלה זו.³⁸ למחרת הגעתי לירושלים, כי באותו יום היה מ.ש. צריך להגיש לכנסת החלטת הממשלה לצרף אותי לממשלה כשר הביטחון. כתבתי כאותו היום מכתב למשה, שבו הודעתי כי אם הוא עומד על דעתו בדבר [השארת] המור"מ עם משקיפי האר"ם על-ידי [ביד] משרד החוץ – עליו לחפש שר ביטחון אחר. לא קיבלתי תשובה, אבל ב[ישיבת ה]כנסת אחר-הצהריים הוצעתי על-ידי מ.ש. כשר הביטחון, ואחרי ויכוח אושר הדבר. השתוממתי לא מעט על פרוצדורה זו, אך משה הסביר לי כי לא הספיק לקרוא מכתבי לפני לכתו לכנסת, כי היה עסוק בעריכת נאומו שישא בכנסת.³⁹

37. מעניין לציין כי ממכתב של בן-גוריון אל שרת עולה, כי דווקא בן-גוריון הוא זה שדחה את הצעותיו של שרת לסכם בכתב את ההבנות ביניהם, ככל הנראה בהקשר לשליטה על ועדות שביטחון הנשק, והוא מבקש להסדיר הדברים בעל-פה. הוא כותב: "איני סבור שהצעותיך בכתב יבטיחו תאום [ביני ובינך]. יש בהצעותיך דברים שאינם נראים לי, ואף תמהים בעיני. אם יש ברצונך – ננסה לברר ולסדר הדברים בעל-פה". מכתב לשרת, 22.2.56, אב"ג.

38. מיכאל בר-זוהר כותב בהקשר זה: "ב-20 בפברואר 1955 יורד שרת לשיחה עם בן-גוריון בשדה-בוקר, יום לפני שהאחרון נכנס לתפקידו כשר הביטחון. השיחה ביניהם היתה קשה. בן-גוריון חלק על החלטת שרת להעביר את הטיפול בנושא ועדת שביטחון הנשק לידי משרד החוץ מידי משרד הביטחון." בר-זוהר, בן-גוריון, עמ' 1125.

39. לעיל, הערה 22. במכתב אל שרת (חודשים ספורים לאחר שנכנס לתפקידו כשר הביטחון) כותב בן-גוריון: "נדמה לי שהמור"מ עם משקיפי אר"ם צריך, כמקודם להימצא במשרד הביטחון ולהיעשות על ידי הצבא מתוך מגע מתמיד עם נציגי משרד החוץ. השלמתי עם הסידור שעשית כהיותך ראש ממשלה, כי ראיתי חובה לעצמי לקבל הכרעת ראש הממשלה גם במקרים שלא הסכמתי לדעתו, מבלי להביא חילוקי הדעות לממשלה. אין אני סבור כי משרד החוץ צריך להיות מחוץ למשא ומתן זה, וכל צעד צריך לדעתי להיעשות מתוך התייעצות עם שר החוץ או נציגו. אבל המשא ומתן עם משקיפי אר"ם בארץ הוא עניין בטהוני ממדרגה ראשונה, והוא צריך להיעשות בתחומי משרד הביטחון. אם אינך מסכים לדעתי, לא אתנגד לכך שהעניין יהיה נידון בישיבת הממשלה, או, אם רצונך בכך, במסיבת חברים." 1.1.56, תיק התכתובות, אב"ג. במכתב אחר אל שרת, כחודש לאחר מכן כותב בן-גוריון: "הוויכוח שלנו בכתב בעניין הטיפול באר"ם בארץ בשאלות ביטחון לא יפתור הבעיה. יש בדעתי לכנס חברינו בממשל לדיון בעניין זה. איני רוצה להביא הדיון לפני כל מוסד אחר." 5.2.56, שם. במכתב אל ס' יזהר לעיל, הערה 22, כותב בן-גוריון: "[עם כניסתי] לתפקיד התנחתי תנאי מסוים, שהיה מובן מאליו, כי ענייני הביטחון בארץ יהיו בידי שר הביטחון ולא בידי משרד החוץ כאשר קרה הדבר בהיעדרי [לגבי חלק מענייני הביטחון], אם כי הודעתי כי אני מוכן לקבל בלי דין ודברים, הכרעת ראש הממשלה גם בענייני ביטחון, בין שאסכים לדעתו, ובין [ש]לא [אסכים]. התנאי הזה לא ניתן לי, וקיבלתי עצמי הדין."

מעבר למחלוקת המהותיות בסוגיות חרץ וכיטחון הביע בן־גוריון גם הסתייגויות מהיבטים, חלקם בעלי אופי טקטי, בתפיסתו המדינית־ביטחונית של שרת. בן־גוריון מתייחס בהקשר זה בראש ובראשונה לתפיסה הסתגלנית־פאסיבית שבה דוגל שרת "התחמקות שלילית של 'שכירא־תעשה'", כהגדרת בן־גוריון.⁴⁰ שרת, כך טען בן־גוריון, סבר כי דרך פעולה מעין זו טובת בחובה סיכונים פחותים יותר למדינת ישראל. בן־גוריון חלק על תפיסה זו מכל וכול. במכתב שהוא משגר לאחד ממקורביו מתייחס בן־גוריון, אומנם בעקיפין, למחלוקת זו שיש לו עם שרת שמו של שרת אינו נזכר במכתב במפורש):

מקור הוויכוח [עם שרת] אינו בהיגיון פוליטי, אלא בתכונה נפשית. יש אנשים שהימנעות מפעולה (אם גם בהימנעות יש סכנה גדולה) היא להם דרך בטוחה להתחמק מכל קשיים וסיכון, והיגיונם ממציא להם כל מיני נימוקים, הגיוניים כביכול, להימנעות זו. לא אומר שזוהי תכונה של פחדנות [...] אומץ לב הוא ידיעה מתי לפחד ומתי לא לפחד. בעלי התכונה הנ"ל אינם יודעים זאת, והם פוחדים כשלא צריך לפחד, ואינם פוחדים – כשצריך לפחד. הם סבורים שבאי־פעולה אין סיכון, והם מפחדים תמיד מפעולה, כאילו רק בה יש סיכון. ולכן נואשתי מוויכוחים עם אנשים כאלה. דעה נפסדת אפשר לפעמים לעקור, תכונה נפסדת – כמעט שלא.⁴¹

במקביל הביע בן־גוריון הסתייגות נחרצת גם מטקטיקה מדינית שהיתה נקוטה, לדבריו, אצל שרת, ואשר באה לידי ביטוי בעיקר בהפרחת שמועות ואיומים, אשר שרת עצמו ידע כי אין כוונה לממשם, וכל מטרתם היתה להשיג במקרה הטוב, הישג מדיני מוגבל. בן־גוריון טען כי הוא הסתייג משיטה זו, ונתן לכך ביטוי לא אחת:

אחד מחילוקי הדעות שביני ובין משה [שרת] היה תמיד לא להגיד בפומבי או לצירי ממשלות ורות דבר שאין אנו מתכוונים לעשותו. מ.ש [משה שרת] חש שבמקרים ידועים כדי "להטיל אימה", [מרכאות במקור] כרי לסחוט ויתורים ידועים, גם אם לכתחילה [מלכתחילה] לא חשב לבצע את אשר אמר לממשלות לשם "הפחדה" [מרכאות במקור]. כך למשל הודיע לציר הצרפתי (ואולי גם לאחרים) בלי ידיעתי, שאנו עומדים לחדש העבודה בערוץ הירדן [...] אני לא מקבל שיטה זו, ולא אומר דבר שאין בדעתי

40. מכתב אל חברים במפא"י, לעיל, הערה 22.

41. תיק התכתביות, 16.4.54, אב"ג.

לעשותו.⁴²

ולבסוף, בן־גוריון טען כי שרת נטה לפעול, באורח מופגן, "על פי הפרוטוקול" הריפולומטי. דרך פעולה מעין זו אינה הולמת את מצבה וצרכיה של מדינת ישראל בשעה גורלית זו. באחד מנאומיו (בקיבוץ גבעת־חיים), כשנה לאחר הדחת שרת, עורך בן־גוריון השוואה בין שרת וגולדה בהקשר לניהול מדיניות החוץ על ידיהם. ההשוואה אינה מחמיאה לאף אחד מהם.⁴³

אני בטוח שגולדה לא תחלוק עלי אם אומר שהחבר שקרם לה כל השנים במשרד החוץ עלה עליה בנסיגונו הרב במדיניות ישראלית ובינלאומית, בהשכלתו הכללית והיהודית, וכן גם בכמה כשרונות [אחרים]. אולם לגולדה... היה [...] יתרון אחד חשוב [...]אולי ייראה בעיני רבים כחסרונן. אבל, לדעתי יתרון זה הביא לידי תוצאות חשובות. והיתרון הוא כי לגולדה לא היה עד אז כל ניסיון במשרד החוץ. הודות לכך, יכולנו מאז לעשות פעולתנו המדינית לא לפי שגרה – לא כהתאם דווקא [לאו דווקא כהתאם] ל[כללי ה]טכס ולפרוטוקול, וגם לא בצניורות מקובלים. והמאמצים הבלתי אורתודוכסאליים [הבלתי שגרתיים] נשאו פרי. עלה כיריני להשיג מינימום הנשק

42. מכתב אל חברי כנסת בפא"י, לעיל, הערה 22. במכתב אל הרצל ברגר לעיל, הערה 21, כותב בן־גוריון: "משה [שרת] ידע היטב שאין אני נוהג כמוהו, להגיד יותר ממיש בדעתי לעשות." באחד ממכתביו אל שרת כותב בן־גוריון: "אתה יודע כי אני אוהב להגיד דברים אם אינם מכוונים לביצוע." 22.3.56. תיק התכתבויות, אב"ג. במכתב אחר אל שרת נותן בן־גוריון ביטוי "קונקרטי" לטקטיקה זו של שרת ולהסתייגותו ממנה: "מיטיימס" הלונדוני נודע לי על מתיחות רבה בארצות ערב, וכיחוד בסוריה מתמש של התקפה ישראלית בתחילת האביב. לא יכולתי להבין פשר הרב (חשבתי שזוהי פרובוקציה ערבית או בריטית) עד שהסבירו לי, כי זה פרי המתיחות שמתח משרד החוץ שלנו דבר הידוש העבודה בערוץ הירדן. מאחת הטלגרמות שהגיעו לידי ראיתי שדובר על כך עם השגריר הצרפתי [...] אינני מביע כאן דעתי על התכסיס של משרד החוץ. כי לא נשאלתי." 22.2.56, אב"ג. ראה התייחסות למכתב גם אצל שרת. יוזמן אישי, 22.2.56, עמ' 1364. בתגובה על מכתב זה השיב שרת לבן־גוריון ב־7.3.56, "אינני יודע מי הסביר לי כי 'החשש להתקפה ישראלית בתחילת האביב' שעליו קרא 'ביטיימס' הוא פרי המתיחות שמתח משרד החוץ שלנו בדבר הידוש העבודה בערוץ הירדן. מסגנון הדברים אינני מסיק כי הסכרה זו נמסרה לי עליידי מישו במשרד החוץ." שם, 3.3.56, עמ' 1368.

43. לבן־גוריון היו, קרוב לוודאי, ספקות קשים באשר ליכולתה של גולדה מאיר להתמודד עם האתגרים הקשים שמציב כפניה תפקיד של שר החוץ באותה תקופת זמן. על רקע זה הוא הציע לשגריר ישראל בארצות־הברית, אבא אבן, לשוכ בארץ ולהתמנות ליועץ מיוחד שלו לענייני חוץ. הרעיון נפל על רקע התנגדותה התקיפה של גולדה. ראה Abba Eban, *Personal Witness, Israel Through My Eyes*, New York 1992, p. 251. מדויני, *היהודיה הגאה, גולדה מאיר וחזון ישראל, ביאוגרפיה פוליטית*, ירושלים 1990, עמ' 232.

שהיה חיוני לקיומנו.⁴⁴

בן-גוריון היה מודע כמובן לעובדה, שעמדותיו של שרת זכו, לעתים קרובות, לתמיכה של חלק נכבד משרי הממשלה. עובדה זו הקשתה עד מאוד על טיעוני נגד שרת, שהרי לכל הדעות, דרך פעולה מעין זו לגיטימית, ומהווה אחת מאושייותיו של משטר דמוקרטי. כדי "לנטרל" טיעון מעין זה קובע בן-גוריון, כי דעותיו של שרת זוכות אומנם לרוב בממשלה, אך הן מייצגות עמדת מיעוט בדעת הקהל בישראל בכלל, ובקרב חברי מפא"י בממשלה בפרט.

לפי הכרתי הוכרעו (בממשלה הכרעות) ברוב שאינו מייצג הרוב כעם, ובוודאי שאינו מייצג הרוב במפלגת שר החוץ [מפא"י] [...] בממשלה אין מתחככים רק על פעולות – אלא גם מחליטים עליהן. ואין הממשלה עשויה מקשה אחת, אלא פסיפס של מפלגות. אין היא שיקוף פוטוגראפי של דעת העם, אלא של מספר מפלגות – כגון הפועל המזרחי, מפ"ם והפרוגרסיבים (שלפי מיטב ידיעתי אף נציגיהן אינן [אינם] מביעות [מביעים] בשאלה מסויימת דעת כל חבריהן). [הללון] מתחככים עם מיעוט קטן של חברי מפלגתנו [מפא"י] (וברור לי שמיעוט זה אינו מביע דעת המפלגה), וברוב זה מוכרעות שאלות גורל נגד הכרתי ונגד הכרת רוב חברי (ולפי הכרתי נגד הכרת רוב העם בישראל – אם כי לא אוכל להוכיח זאת בראות טטיסטיות).⁴⁵

ההתמקדות במחלוקות בעלות אופי מדיני-ביטחוני תאמה את מגמתו של בן-גוריון להציג את התפטרותו של שרת כבעלת אופי "ענייני" וכמוצדקת

44. חיק נאומים, 18.1.57 אב"ג. על-פי עדותו של טדי קולק חזר בן-גוריון על טענה זו גם מאוחר יותר, וכך הוא כותב: "בשנת 1959 ניסיתי ליישב את היחסים המתוחים בין בן-גוריון למשה שרת, שאותו הערכתי עד מאוד. הזמנתי את שניהם פעמים אחדות לביחני. ממש לפני הביקור האחרון השמיע בן-גוריון בפומבי דברי ולזול על חלקו של שרת בהשגת נשק בשביל צה"ל, באומרו כי שרת אינו מאמין בכוח מזון. זאת היתה הסיבה לקרע הסופי ביניהם." טדי קולק בשיתוף עם עמוס קולק, *ירושלים אחת, סיפור חיים*, ירושלים 1979, עמ' 156. אכן בשנת 1959 התנהלה חליפת מכתבים בין שרת ובן-גוריון. שרת טען כי בן-גוריון הגדיר אותו כ"אדם המוכשר להקריב את קיום המדינה על מזבח הפרוטוקול", וכן, כי "בכל מאמציו של שרת] להשיג נשק העלית חרס". בן-גוריון הכחיש כי אמר דברים אלה: "הכרזה זו נוצרה, לצערי, ולתמהוני רק בדמיונו לי אין חלק בה [...] ידיעתי כי דברי יפלו על אוזן לא שומעת. אבל, הרגשתי חובה להגיד לך שאני דוחה בכל חוקף פירושיך לדברי. הם מחוסרי-שחר, ולא צודקים." מכתב בן-גוריון לשרת, 25.5.59, חיק א/7226/31, גון המדינה. במכתב אחר לשרת נשמע בן-גוריון כמי שמוכן להביע צער על ניסתו הדבור בגבעת-חיים: "אני מוכן להכיר כאשמה, שלא בהרתי לעצמי בבואי לשון כזו שלא תעורר בלב השומע מחשבה כאלו אני מתכוון לקטרטג עליך. אני בטוח *מהחלט* [הדגשה במקור], שלא היתה לי כוונה כזו, ולא עלה, ולא יכול לעלות דבר זה על לבי." מכתב בן-גוריון לשרת, 7.4.59, חיק א/7226/31, גון המדינה.

45. מכתב אל ט' יזרה, לעיל, הערה 22. במכתב הרצל בוגר, לעיל, הערה 21 כותב בן-גוריון: "הוא [שרת] היה צריך להבין, שאם זוהי הדרך [בתחום מדיניות הביטחון, בה הוא דוגל] עלי לצאת [מן הממשלה], ויחד עמי – רוב חברינו [...] להפסיק הקואליציה של הפועל המזרחי, מפ"ם ופרוגרסיבים נגדי, ונגד רוב חברינו בממשלה (שלפי עניו דעתי ייצגו הרוב במדינה בשאלות ביטחון)."

“אובייקטיבית” מכורה הנסיבות. מגמה זו שירתה אותו היטב במאמציו להדים את הטענה, כי הדחת שרת משקפת נטייה של בן-גוריון לממשלה בעלת אופי מונולטי וחסר סובלנות לדעות אופוזיציוניות, כפי שטענו אחדים מתומכי שרת. טענה זו, קובע בן-גוריון, הינה חסרת שחר, ומקורה באי הכרה נכונה של נסיבות התפטרותו של שרת:

לא פחות ממך אני נגד שפה אחת ודברים אחדים [דהיינו, ממשלה שכל חבריה סרים למרותו של העומד בראשה], ואין זו מליצה נוחה בפי [...] איני מתרעם עליך שאתה מייחס לי נטייה אחרי ממשלה מונולטית, ואני יודע – מתוך צער רב – שאינך עכשיו היחיד המייחס לי רעיון פיגול זה [...] אין שחר להרגשתך, שהיה כאן 'קוצר רוח לסבלנות ולדעות ולוויכוח ולהיגיון אחרים' [כפי שכתבת במכתבך אלי], וכאילו יש 'בקשה להיבנות מתכרים המקבלים מראש את הקו [של בן-גוריון]. לא פחות ממי שהוא [אחר] בישראל וזה לי הדרך הזאת שאתה מייחס לי.⁴⁶

להוכחת טיעונו זה מציג בן-גוריון את העובדה, שהוא עצמו עמד בתוקף על הכללתם בממשלה של שרים, אשר היה ברור לו כי הם אינם תומכים בקו המדיני-ביטחוני שהוא מייצג. “אילו הייתי נוהה אחרי קו ונאמני-קו”, ממשיך בן-גוריון, “לא הייתי מאנס [כופה על] פנחס ספיר להיות חבר בממשלה, ולא הייתי מפציר בנפתלי [פרץ נפתלי] להישאר בה, ולא הייתי דורש במפגיע ממשא [שרת] עצמו להיות שר חוץ.”⁴⁷

הצגת אופיה “הענייני” של התפטרות שרת שימשה את בן-גוריון גם לצורך הכחשת הטענות שהועלו נגדו, כאילו הקרע עם שרת נובע מאמביציות אישיות שלו (או של שרת) לשלטון ושררה.⁴⁸ בן-גוריון דחה טענות אלה בשאט נפש, והדגיש את אמונו כי תנועת העבודה, והוא, באורח אישי, אמונים זה מכבר על דיון חופשי, פתוח וענייני בבעיות הרות גורל של המדינה. הדימונים והמחלוקות התנהלו כתנועה באורח ענייני ומתוך כבוד הדדי, ולא פגמו ביחסי הידידות בין החברים במפלגה. “אין אנו מסתירים, ואין שום עניין להסתיר”, אומר בן-גוריון

46. מכתב ס' יזהר, שם.

47. שם.

48. בנוסף של שידור רדיו מיוחד אומר בן-גוריון את הדברים הבאים: “בעיתון מסויים הופיעו מעשיות על מסע חתירה המתנהל, כביכול, נגדי מצד חלק מחברי, ומסע זה הכריח אותי או למדבר, ומסע חתירה זה יתחדש נגדי מיד לאחר הבחירות, ושוב אחיה מוכרח לברוח המדברה. עיתון אחר יודע לספר על שתי קבוצות יריבות, כביכול, במפלגת פועלי ארץ-ישראל, שבראש אחת מהן עומד ידידי וחברי, משה שרת, ובראש השנייה, אני עבדכם, וכיניהן מתלקחה כל הזמן מלחמה על מנהיגות. בדיית-הבל אלה רק יעוררו צחוק בכל אלה המכירים טיבה של תנועתנו. זכיתי להיות כל ימי בחנועה שאין בה מנהיג, כאשר ישנו במפלגות טוטאליטריות מימין ומשמאל [...] עבדתי עם ידידי משה שרת, זה עשרים ושלוש שנים בהנהלה הציונית וכממשלת ישראל, ואני מוקיר לא פחות מכל יודעיו את ישראל, כושרו ומסירותו ללא גבול בכל תפקיד שהוא ממלא, ולא היה אולי חבר במפלגתי שהצטער יותר ממנו על הסתלקותי מהממשלה לפני כשנתיים, ואולי איש לא ישמח יותר ממנו אם יוטל עלי לקבל מידיו המעמסה הכבדה הרובצת על שכמו לאחר צאתי מהממשלה.” שרת יומן אישי, 3.7.56, עמ' 1537.

לחברי מפא"י, "שיש בתנועתנו חילוקי דעות. הם יהיו תמיד, הם ישארו גם להבא [...] ואני חושב את זה לכבוד, לברכה לתנועתנו, שיש אנשים שחושבים בעצמם [...] תנועתנו, גם כאשר חברים חולקים זה על זה, הרי זוהי מחלוקת בלבד, ואין בה אף שמץ של יחסים אישיים".⁴⁹

כהוכחה לדברים אלה מביא בן-גוריון את המחלוקות הקשות שהיו לו עם ברל כצנלסון, ולמרות זאת לא נפגמה החברות ביניהם.

לפני הקמת המדינה [...] היו לי ויכוחים עם חבר שאני מאושר שאני [הייתי] יכול עוד להיפגש אתו, ורשנינו [היינו] מאושרים שאנו [היינו] יכולים להיפגש יחד, והוא הכי קרוב לי בעולם, והיו בינינו חילוקי דעות כעניין אשר אני חשכתי שהוא קובע גורל עתיד העם היהודי. הוא חלק על כך [על עמדותי] והמחלוקת על כך לא המעיט כמלאו הנימה את האהבה האמיתית ואת ההוקרה ההדדית הזאת. המחלוקת היתה בגלל [תוכנית] החלוקה, והיא היתה עם ברל.⁵⁰

בן-גוריון אינו מסתפק בן-איות אלה. להוכת צידקת טענתו, כי המחלוקת בינו לבין שרת היא בעלת אופי ענייני, חפה מכל שיקולים אישיים, הוא מציין, בין השאר, את העובדה שהוא לא חפץ כלל לשוב לשלטון, ונדרשו מאמצים ולחצים כבדים כדי להחזירו להגה השלטון.

נקראתי לפני כשנה וחצי, לפתע פתאום, לשוב למשרד הביטחון, בממשלתו של שרת, שנעשה ראש ממשלה, [...] היו לי נימוקים אישיים רבי משקל להישאר במקומי, בשרה-בוקר. אך ביודעי הקושי המוסרי [הדגשה במקור] שנוצר בצה"ל לרגל הסתככות מסויימת שלא עמדת על טיבה, וסירבתי מטעמים שונים לכרז אותה עד תומה [הכוונה, "לעסק הביש"], אינסתי את עצמי והלכתי להיות שר הביטחון – אך רק מתוך חרדה למצב המוסרי בתוך צה"ל.⁵¹

49. ישיבת מרכז מפא"י, 17.7.56, אמ"ע.

50. שם.

51. מכתב ס' יזהר, לעיל, הערה 22. כמכתב אל חברים במפא"י, שם, כותב בן-גוריון: "לאחר שקרה מה שקרה עליידי אנשינו במצרים [הכוונה לעסק הביש] (ועד היום לא ברור לי מי אחראי לכך), הסתלק פ.ל. [פנחס לבון] ממשרד הביטחון. הצעתי למנות את שאול [אביגור], אך זה סירב. בינם [התאריך חסר במקור] באה אלי משלחת [גולדה וגמיר] בשם חברים וכשם מ.ש. שאשוב למשרד הביטחון. היו לי נימוקים אישיים ואחרים להמשיך בעבודתי בשרה-בוקר. אולם, החשש מירידת המורל בצה"ל הכריע את הכף: והודעתי לשני השליחים שאני מוכן לשוב למשרד הביטחון." בפתק שמעביר בן-גוריון אל שרת, חודשים ספורים לאחר שנתמנה כשר הביטחון בממשלת שרת, נותן בן-גוריון ביטוי לחוסר התלהבות מופגן מחזרה לממשלה. בפתק כותב בן-גוריון: "משה, השבוע אפגש עם אנשי הפה"מ [הפועל המזרחי], הפרוגרסיבים ואולי עוד פעם עם אנשי השה"צ [השומר הצעיר]. לאחר כך – אפרוש מעבודה זו. לא אקח על עצמי להקים ממשלה ולא אשתתף כממשלה. אני תווד לשרה-בוקר. לפי שעה זה רק לידיעתך." שרת, יומן אישי, 9.7.56, עמ' 1536. על-פי בר-זוהר, כתב בן-גוריון לגלילי כי לא רצה לעזוב את שרה-בוקר ולחזור לממשלה: "אלמלא חרדתי למצב בצבא, לא היו מאה בולדוזרים מוציאים אותי משרה-בוקר." בר-זוהר, בן-גוריון, עמ' 1125. כאחד ממכתביו כותב בן-גוריון: "לרגל מסיבות שאיש רחוק לא יכין אותן, נתפנה משרד הביטחון, ולא נמצא איש מתאים לתפקיד זה, ולא יכולתי לעמדת בפני תביעות [גורמי] הביטחון לקחת על עצמי עול זה." תיק התכתבויות, 14.5.55, אב"ג.

יתר על כן, כן-גוריון מדגיש את העבודה, שלמרות המחלוקות הקשות עם שרת, הוא לא תבע את פיטוריו מן הממשלה, והודיע מפורשות על נכונותו הוא לוותר על תפקידו כראש הממשלה, ולהעביר התפקיד אל משה שרת, בהנחה שלתפקידי שר הביטחון ושר החוץ ימוגו אנשים שיוכלו לבצע המדיניות הנראית לכן-גוריון כנכונה.

הצעתי לו [לשרת] שאני אצא מהממשלה, גולדה תהיה שרת החוץ, שאול [אביגור] או משה דיין או איש אחר כמוהם יהיה שר ביטחון, ומשה יהיה ראש ממשלה [...] משה הודיע שהוא לא יהיה בממשלה כזאת. למחרת החלטתי לכנס חברינו בממשלה ולהודיע להם שלא אשתתף בישיבת הוועדה המדינית, ואין צורך בה, כי אני יוצא ממשלה זו. כמה חברים, כנראה הבינו לשם מה אני מכנס חברינו בממשלה, ובצהריים באו אלי זיאמה ופנחס ספיר והודיעו לי כי מ.ש. [משה שרת] מוותר על ישיבת הוועדה המדינית, והוא מסתלק מן הממשלה.⁵²

ולבסוף, כן-גוריון מבליט את שיתוף הפעולה הפורה שהיה בינו לבין שרת בעבר, כהוכחה לכך שהמחלוקת הנוכחית ביניהם אינה על בסיס אישי.⁵³ מעבר לכך, כן-גוריון מדגיש את העובדה שגם כיום, למרות המחלוקות הקשות עם שרת, הוא אינו מוכן לראות בהתפטרות מן הממשלה את קץ הקריירה הפוליטית של שרת. נהפוך הוא, לשרת עוד נכונות תפקידים בכירים בהנהגת המדינה.

אינני חושב שמשה זקוק עכשיו שמישהו יסכם את מפעל חייו, והוא איננו עומד בגמר פעולתו. הוא אומנם איננו צעיר כפי שהיה לפני 40 שנה [...] אבל עוד הרבה שנים של פעולה חשובה, עוד הרבה שנים – מי יכול להגיד עוד כמה שנים – אבל אני מאמין שעוד הרבה שנים צפויות לו של עבודה ברוכה בשטחים שונים – אולי בשטחים יותר גדולים מאשר בשטח זה [של מדיניות החוץ].⁵⁴

52. מכתב אל כמה מחברי מפא"י, לעיל, הערה 22. על פי שרת, סיפר לו כן-גוריון כי הציע לשאול אביגור הסדר לפיו כן-גוריון יהיה מוכיר המפלגה ושרת ראש הממשלה, בתנאי שיהיו שר ביטחון ושר חוץ אחרים. שרת, יומן אישי, 3.6.56, עמ' 1413.
53. במכתב אל חברים במפא"י, לעיל, הארה 22, כותב כן-גוריון: "מאז 1933 הייתי אחראי לקביעת דרכם המדינית של התנועה הציונית והיישוב, כיו"ר ההנהלה הציונית. מאז 24 במאי 1948 הייתי אחראי לקביעת דרכה המדינית של ישראל העצמאית – עד שיצאתי מטעמים אישיים מהממשלה לזמן מה, בסוף 1953. מ.ש. היה עוזרי הראשי בכל העניינים המדיניים, בייסוד הגדודים היהודים במלחמת העולם השנייה ובהקמת החטיבה הלוחמת. יש לו זכות יתרה, ואני זוקף מפעל חשוב זה בראש וראשונה לזכותו-הוא. לא תמיד היה מ.ש. [משה שרת] שלם עם הדרך בה הלכתי. אבל גם אם היסס בכמה הכרעות גורליות, שיתף פעולה עמי באופן חברי."⁵⁴
54. ישיבת מרכז מפא"י, 17.6.56 אמ"ע, כ"ח ביוני מוסר כן-גוריון ככנסת את ההודעה הבאה: "פרשת פעילותו המדינית של משה שרת לא נסתיימה; וכשרונותיו המבורכים, נסיגנו העשיר וידיעותיו המרובות יעמדו לרשות בית המתוקים הישראלי, ועצתו תישמע ברצון ובתועלת, באוזני כל אלה אשר יעצבו להבא המדיניות הפנימית והחיצונית של ישראל. מובטחני שעוד נחכנו עלילות למי שעמד עלייד ההגה של מדיניות החוץ שלנו קרוב לתצי יובל שנים. 'דכתי הכנסת', כרך 20, ישיבה 138, 18.6.56, עמ' 2042.

אישיותו של שרת

מעבר למחלוקת העניינית בסוגיות חוץ וביטחון, הרגיש בן-גוריון, כפי שכבר הבהרנו, גם היבטים כאישיותו של שרת, אשר נחשפו לעיניו בחודשים האחרונים שלפני התפטרות שרת, ואשר לדעתו מעמידים בספק את הגינותו וישרו האישי של שרת. בן-גוריון חזר ומבליט טיעון זה, ומציגו כקש ששבר את גב הגמל, ואשר הוביל אותו למסקנה הנתרצת, כי לא יוכל עוד לשהות בממשלה אחת עם שרת.

לביסוס טענותיו נגד שרת בהקשר זה מבליט בן-גוריון את ניסיונותיו של שרת לטעון, כאילו בן-גוריון הוא זה שהציע לו לשמש כמזכיר המפלגה. בן-גוריון מבהיר, כי ציפה ששרת יכחיש זאת, ויעמיד דברים על דיוקם, אך שרת נמנע מכך.

נתפרסמו בעיתונים, וביחוד בעיתוני חוץ, ידיעות כזכות כי אני הצעתי את מ.ש. [משה שרת] כמזכיר המפלגה כדי להוציאו מהממשלה. התפלאתי על כך שאין משה מכחיש ברותה זו. ביום ב' 18 ביוני 1956 כינסתי את הממשלה ובה הודיע מ.ש. [משה שרת] על התפטרותו. באותו יום החליטה הממשלה על גולדה כשר החוץ ועל צירופו של נמיר כשר העבודה. באותו יום הודעתי על שינויים אלה לכנסת. לפני לכתי לכנסת שלחתי למשה הטייטא של נאומי [...] הוא הציע הוספות מעטות, קיבלתי אותן ואמרתי בכנסת מה שאמרתי. מיד אחרי דיבר משה, ושוב התפלאתי שלא ראה צורך להכחיש הברותא על הצעתי שהוא יהיה מזכיר המפלגה [...] למחרת החלטתי לדבר שוב בכנסת, לפרש קצת הסתום, ולהכחיש הברותא על הצעת משה למוזכירות המפלגה. טלפנתי למשה [שרת] והודעתי לו שאני עומד להודיע כי הוא היה הראשון שהציע הצעה זו [להיות מזכיר המפלגה]. הוא הציע לי להגיד כי שמעתי ממנו בפעם הראשונה על "אפשרות" [מרכאות במקור] זו [של היותו מזכיר המפלגה]. התפלאתי קצת על ניסוח לא מדויק זה, אבל הסכמתי לכך, והשתמשתי בכנסת בנוסח שהציע לי.⁵⁵

טיעון אחר המעמיד בספק, אליבא דבן-גוריון, את ישרו האישי של שרת, הוא טענתו של שרת, כי הציע עצמו כמזכיר המפלגה רק על מנת להקל על גולדה לפרוש מן הממשלה ולקבל על עצמה תפקיד זה. בן-גוריון משתמש במלים בוטות כדי לבטא את תובתו על טענתו זו של שרת:

בישיבות [ועדת] התשעה, הוא הציע עצמו להיות מזכיר המפלגה. כששוחחתי אתו אחר כך בביתו בעניין זה, הסביר לי שלא התכוון לכך כרצינות, אלא עשה זאת כדי להקל על גולדה לצאת מהממשלה. עד אז לא יכולתי להעלות על הלב שמישהו מחברינו האחרים ינהג ככה, והתביישתי [בהתנהגות שרת]. הגעתי למסקנה סופית שעלי לעזוב

55. מכתב אל כמה מחברי מפא"י לעיל, הערה 22. במכתב אל הרצל ברגר, לעיל, הערה 21, כותב בן-גוריון: "גם הברותא הודונית כאילו שאני הצעתי מוזכירות המפלגה למשה [שרת] [...] קיוויתי שהיא תוכחש על ידי משה, והופתעתי במקצת בכנסת כששמעתי דברו של משה אחרי הודעתי שעבר על כך בשתיקה [...] וראיתי, לצערי, שהוטל עלי להכחיש הטיילוף הודוני הזה." מכתב זה מופיע כשני נוסחים כאב"ג. כאחד מהם נוספו למכתב המודפס מלים ככתב ידו של בן-גוריון.

הממשלה אם הוא נשאר שר החוץ, ולא העלמתי ממנו הדבר.⁵⁶

ניסוח דומה מציג בן-גוריון במכתב אל חברים במפא"י.

"הקש ששכר גב הגמל (מרכאות במקור) כא כעניין צדדי. ב"וועדת התשעה" של המפלגה נדונה בחירת מזכיר כעל סמכות למפלגה. הוצעה על-ידי מישוה גולדה לתפקיד זה. מישוהו אחר הציע את אשכול. מ.ש. (משה שרת) הציע את עצמו. הדבר לא הוכרע באותה ישיבה, ואני שוחחתי על עניין זה עם חברים שונים. שוחחתי, כמובן, גם עם מ.ש. (משה שרת). נדהמתי לשמוע מפיו שאין ברצונו כלל להיות מזכיר, והציע את עצמו אך ורק כדי להקל על גולדה לקבלת ההצעה. לא החשבתי אף פעם כושר הכרעתו של מ.ש. (משה שרת) כשאלות מדיניות מסובכות וגורליות, אולם לא היה לי ספק באינטגרליות [יושר] המוסריות שלו. דבריו על הצעתו הבלתי כנה הממו אותי.⁵⁷

היבט אחר באישיותו של שרת הזוכה להבלטה בהתייחסויותיו של בן-גוריון הוא התנהגותו היהירה של שרת כלפיו. בן-גוריון נטה ליחס התנהגות זו, בין השאר, לעובדה ששרת – לאחר ששימש כראש ממשלה – התקשה לקבל על עצמו את מרותו של בן-גוריון כבעבר.

היה לי הפעם [עם הקמת הממשלה החדשה כראשות בן-גוריון] רושם (ואולי אני טועה) שאחרי היותי ראש הממשלה, וכיחוד אחרי כניסתי לממשלה כראשותו, וקבלי כרצוני הטוב הכרעתו – זחה דעתו, אם לא אומר התנפחה יהירותו.⁵⁸ [...] עד צאתי מן הממשלה לפני כשלוש שנים לא היה משה מעמיד [עומר?] על דעתו כעניינים חמורים

56. מכתב להרצל ברגר, שם. בספרה האוטוביוגרפי תיעדה גולדה מאיר כלשון זו את השתלשלות האירועים, אשר הובילו את בן-גוריון לתכונע משרת לקבל על עצמו את התפקיד של מזכיל המפלגה: "ב-1956 אירע שמפא"י חיפשה לה מזכיר כללי חדש. בן-גוריון החליט שזה יהיה תפקיד אידיאלי כשבילי, ושאל אותי מה דעתי על כך, והוא הציע שניפגש עם עוד כמה מחברינו בירושלים לשוחח על הרעיון. לא כולם היו נלהבים במידה שווה, אבל אף-על-פי שפירוש הדבר היה שאצטרך לעזוב את הממשלה ואת משרד העבודה, הייתי מוכנה להשאיר את ההכרעה למפלגה, ובעניין רב הקשבתי לדיון שהתפתח [...] לפתע פתאום שמעתי את שרת אומר כמו בהלצה: 'טוב, אולי אני צריך להיעשות מזכיר המפלגה'. כולם צחקו, חוץ מבן-גוריון, שקפץ על הבדיחה הקטנה של שרת. אינני חושבת שהוא היה מוצא פעם את לבו לבקש את שרת שיעזוב את הממשלה, אבל כאן צצה ההזדמנות באופן בלתי צפוי – ובן-גוריון ודאי שמעולם לא היה אדם שיעלים עין מהזדמנויות. 'נהדר', אמר מיד. 'רעיון נפלא. זה יציל את מפא"י. כולנו נרתענו וחשנו קצת מבוכה, אבל בדיעבר אמנם נרמזה היה גם למפלגה שזה רעיון טוב מאוד.' גולדה מאיר, מי, תל-אביב 1975, עמ' 209.

57. מכתב אל כמה מחברי מפא"י, לעיל, הערה 22.

58. מכתב להרצל ברגר, לעיל, הערה 21. לפי מאיר בראלי, אמר לו בן-גוריון כי "כהנתנו של שרת כראש ממשלה גרמה לשינויים כאלה כמשה שרת שהפריעו לרד בן-גוריון לעבוד אתו." מאיר בראלי, להבין את בן-גוריון, תל-אביב 1986, עמ' 150. במכתב אל חברי מפא"י, שם, כותב בן-גוריון: "הגעתי, לצער הרב למסקנה שניה: שלאחר צאתי מהממשלה גדלה יהירותו של מ.ש. והוא לוקח אחריות [על] רברים, בלא סמכות מספיקה."

מחוק לפעם אחת בממשלה הזמנית)⁵⁹ [...] חלה בו, לתמהוני, תמורה נפשית לאחר צאתו [צאתי] מן הממשלה ואולי גם סייעתי לכך בחודשים ששרתי בממשלה תחת ראשותו, כי הודעתי לו שאני אקבל הכרעתו בלי ערעור ככל שאלה, באשר הוא ראש הממשלה. וכך נהגתי גם במקרים שאולי שום איש אחר במקומי לא היה עושה זאת.⁶⁰

אי התאמתו של שרת לתפקידי מנהיגות מעבר למחלוקות בהקשר המדיני-ביטחוני בינו לבין שרת, נטה כן-גוריון להסביר את הכורח בהרחקת שרת מן ההנהגה גם בעובדה, ששרת נעדר תכונות מנהיגותיות. לפיכך אין לו יכולת לשמש בתפקיד כל כך רגיש בנוסבות הקשות בהן נמצאת מדינת ישראל בשעה זו:

ידוע אתה כמוני, כשרונותי ומעלותי המרובים של משה. ואין לי ספק שבמדינה תקינה כדנמרק, שיש לה מו"מ מסחרי ונימוסי עם שכניה, היה יכול להיות שר חוץ מצוין. ישראל, לצערי העמוק, אינה דנמרק. היא עומדת מדי פעם בפעם בפני סכסוכים חמורים ושאלות גורליות, ודרושה מידה רבה של ראיית הנולד, עוז רוח וראייה מעמיקה של גורמים ונסיבות ממשיים ולא סמליהם וביטוייהם המילוליים - בכדי להוליך ספינה מטורפת זו בגלים הזידונים של ים סוער לקראת החוף המקווה. כושר ניסוח והסברה לא סגי.⁶¹

59. במקום אחר אומר כן-גוריון: "מאו [ההכרעה שכונתה על-ידי כן-גוריון] 'הכביה לרוחות' ועד צאתי מהממשלה [בשלהי 1953] לא קרה אף מקרה אחד של הכרעה מדינית גורלית בממשלה נגדי בהשפעת מ.ש." מכתב אל כמה מחברי מפא"י, שם.

60. מכתב להרצל ברגר, לעיל, הערה 21.

61. שם, במכתב אל חברים במפא"י, לעיל, הערה 22, כותב כן-גוריון: "לא החשבתי אף פעם כושר הכרעתו של מ.ש. [משה שרת] כשאלות מדיניות מסוכנות וגורליות [...] ובהמשך הוא מפרט] בנובמבר 1953 הסתלקתי מטעמים אישיים מהממשלה [...] לשר ביטחון נתמנה, לפי עצתי, פי' [פנחס] לבון, ומ.ש. [משה שרת] - לראש הממשלה, שלא כפי הצעתי, אבל בלי התנגדות מצדי. החשבתי כשרונותי, ידיעותי ושקידתו של משה, אבל לא חשבתי שהוא מסוגל לתפקיד ראשי ומכריע - כאשר אין לו עוז הרוח, ראיית הנולד והבנה ממשית של מצבים מדיניים מסוכנים. אבל לא ראיתי זכות לעצמי להתערב באופן אקטיבי - בשעה שבעצמי הסתלקתי מאחריות." בהתייחסויות בעלות אופי פומבי יותר הרעיף כן-גוריון מחמאות על כישוריו של שרת, ויכולתו הבלתי מוטלת בספק למלא תפקידים ממלכתיים בכירים, כולל תפקיד שר החוץ. כ"ב-18.6.56 מוסר כן-גוריון ככנסת את ההודעה הבאה: "בממשלת ישראל, מאז הממשלה הזמנית ועד היום הזה [...] לא היה אף שר אחר [...] אשר פועל חייו לפני קום המדינה, השכלתו הרחבה, ידיעותו המרובות, בקיאותו במדיניות הבינלאומית, תכונותיו הטבעיות, טעמו, מזגו ונימוסיו הנאים, נאמנותו לחובה ושקידתו העצומה, הכשירו אותו לתפקיד אשר הוטל עליו, כאשר אלה הכשירו את משה שרת לכהן במשרד החוץ מאז קום המדינה ועד היום הזה." דברי הכנסת, כרך 20, ישיבה 138, 18.6.56, עמ' 2042. בהודעתו בכנסת על הרכב הממשלה החדשה ותוכניתה אומר כן-גוריון: "עלי להביע תוקרתי העמוקה לראש הממשלה ושר החוץ, חברי וידידי משה שרת, אשר עמד כשנתיים על-ידי הגה המדינה בכבוד, בכישרון ובטוב טעם [...] ראש הממשלה השני מחונן בסגולות ובכשרונות מבורכים שלא היו לראש הממשלה הראשון, וגם, חושש אני - אינם אף למועמדי להיות ראש הממשלה השלישית [...] העובדה רבת הערך כי משה שרת יוסף לשרת גם בממשלה הבאה כשר החוץ, כאשר שירת כל השנים מאז קום המדינה מעדה כי הקערה לא תיהפך על פיה, אם לא תבוא סערה מן החוץ ותעשה זאת." דברי הכנסת, מושב ראשון של הכנסת השלישית, כרך 19, עמ' 226.

לגיבוי טיעוניו בדבר יכולתו המוגבלת של שרת לשמש בתפקידים מנהיגותיים במדינת ישראל בתקופה הנדונה, מבליט בן-גוריון עמדות שגויות שאימץ שרת שעה שעל הפרק עמדו הכרעות גורליות לעתיד במדינה וביטחונה. בראש ובראשונה מזכיר בן-גוריון את סוגיית ה"בכייה לדורות" - התנגדותו של שרת להצעת בן-גוריון בשלהי מלחמת העצמאות לכבוש את ירושלים העתיקה ואיזור הר חברון.

כפעם הראשונה חלק עלי [שרת] בעניין חיוני, והכריע בקולו נגדי - בממשלה הזמנית. איני בטוח שהוא מאושר וגאה על עמידתו זו. אולם לדעתי גרם בכך לכישלון לאומי עצום שאין לו עורן: לאוכדן ירושלים העתיקה, גושי חברון וצפון ים המלח. בממשלה הזמנית לא היתה אחריות קולקטיבית, ולא יכולתי לעורר משבר קשה בעורנו עומדים במערכה מדינית וצבאית קשה. אני מצוין בסיפור כי מ.ש. [משה שרת] לא חזר על משגהו כשהצעתי אתו כך לגרש המצרים בדרום יהודה, ולבסוף גם מהנכב.⁶²

מידה פחותה של הבלטה ניתנת להתנגדותו (השגויה, לדעת בן-גוריון) של שרת להחלטת בן-גוריון על העברת הכנסת ומשרדי הממשלה לירושלים בעקבות החלטת העצרת הכללית על בינאום ירושלים (דצמבר 1949):

אני בטוח, שהוא לא פחות ממני שמח על כך שלא נתקבלה דעתו בהיותו בעצרת או"ם, כשהחלט על בינאום ירושלים, והוא התנגד בכל תוקף להעברת [משרדי] הממשלה לירושלים, והעברנו את [משרדי] הממשלה בניגוד לדעתו. הוא הגיש לי אז התפטרותו, ואני אפילו לא מסרתי זאת לשום חבר, אלא הודעתי לו שאיני מקבל התפטרותו, וטענותו זו אינה יסוד להליכה מן הממשלה.⁶³

62. מכתב אל חברים במפא"י, שם. במכתב אל חבר הכנסת הרצל ברגר, לעיל, הערה 22,

כותב בן-גוריון: "פעם אחת, בימי הממשלה הזמנית, משה [שרת] הכריע בקול אחד

שלו נגד דעתי, וגרם, לפי הכרתי, לבכיה לדורות, ואני יודע שאחר כך הצטער על כך."

63. מכתב להרצל ברגר, שם. במכתב אל ס' יזהר, לעיל, הערה 22, כותב בן-גוריון: "אתן

לך דוגמה מהכרעה אחת שנפלה - לא נגדי אלא נגד רעת שר החוץ: "העברת [משרדי]

הממשלה לירושלים. אילו במקרה נצטרף הרוב גם אז לטובת רעת שר החוץ, מסופקני

אם ירושלים היתה נשארת עד היום כירינו, ככל אופן לא היתה בירת ישראל כפי

שהיא." במכתב אל חברים במפא"י, שם, כותב בן-גוריון: הוא [שרת] ניסה להשפיע

בהיותו בעצרת או"ם על מניעת העברת [משרדי] הממשלה לירושלים, כפי הצעתי.

אולם, דעתו לא נתקבלה במפלגה ובממשלה, ובניגוד לדעתו ולרעת יועציו - נעשתה

ירושלים למעשה ולהלכה בירת ישראל. מ.ש. הגיש לי אז התפטרותו מהממשלה, אבל

לא קיבלתי אותה, אפילו לא הודעתי עליה לחברים, אלא [הסתפקתי] במכתב למ.ש.

בני. [בעצרת האו"ם ניריורק]. הסברתי לו שחילוקי דעות אינם יסוד מספיק להסתלקות

[מהממשלה]. לפירוט פרשה זו ראה: אורי ביאלר, "הדרך לבירה - הפיכת ירושלים

למקום מושבה הרשמי של ממשלת ישראל בשנת 1949", *קתדרה*, 35 (אפריל 1985),

עמ' 163-191. וכן זכי שלום, "מאבקו של מדינת ישראל לסיכול החלטות עצרת

האו"ם על בינאום ירושלים בשנות החמישים", *עיונים בתקומת ישראל*, מס' 3, עמ'

עיתוי ההתפטרות

סוגיית עיתוי המשבר שהוביל להתפטרות שרת תופסת מקום נכבד בהתייחסויות של בן-גוריון. אין ספק כי הדבר נבע מתהיות ותמיהות שהועלו על ידי אישים רבים בהנהגה לגבי השאלה: מדוע המתין בן-גוריון זמן כה רב ולא פעל לסילוקו של שרת מן הממשלה, למרות שעמדותיו היו ידועות לו מזמן. בהקשר זה מבהיר בן-גוריון, כי הוא נמנע מלפרוש מן הממשלה קודם לכן, למרות חילוקי הדעות הכבדים עם שרת, מתוך שיקולים ממלכתיים כבדי משקל.⁶⁴ בין השאר מציין בן-גוריון את הטיעונים הבאים להסברת הימנעותו מיצירת משבר קודם לכן:

א. המצב הביטחוני החמור, והסכנה של מלחמה קרבה והולכת: "אילו לא היה מצב הביטחון כה חמור", כותב בן-גוריון במכתב אל ס' יזהר, "ואילו לא ידעתי מה חשוב 'המרל' [מרכאות במקור] של צה"ל בשעה זו – לא הייתי מהסס ול הייתי נשאר אף רגע בממשלה אחרי הכרעות אלו, ולא עוד אלא שהייתי מפיל הממשלה."⁶⁵

ב. החשש מפני פגיעה במוראל העם והצבא, והחרדה לשלמות צה"ל: "אילו לא היתה סכנת מלחמה מצד מצרים כה רבה", כותב בן-גוריון במכתב אל חברים במפא"י, "לא הייתי מהסס אף רגע, ומתפטר מיד מן הממשלה. אולם, חששתי לתוצאות בהרגשת הצבא והעם, וגזרתי על עצמי הבלגה."⁶⁶

ג. מודעותו לעובדה כי ממשלה זו ממילא לא תחזיק מעמד זמן רב. לפיכך, אין טעם להביא למשבר כבר כטווח הקצר. "באחת המסיבות", כותב בן-גוריון לחברי מפא"י, "הודעתי לחבריני בממשלה שלא אהיה שותף לאחר הבחירות לממשלה שתנהל מדיניות ביטחון כזו, ולא אתמוך בה. ומכיוון שידעתי שימיה של ממשלה זו ספורים בין כך וכך נמנעתי מעשיית משבר, אם כי היו סיבות מספיקות לכך, אך גזרתי על עצמי הבלגה."⁶⁷

ד. העדר האפשרות להקים ממשלה חלופית. "השאלות [שהוכרעו בממשלה בניגוד לדעתו]", כותב בן-גוריון לס' יזהר, "הן מסוג זה שבראש ובראשונה אני

64. כמכתב אל שרת הודשים ספורים לפני הרחתו, כותב בן-גוריון: "כרגע יש עניינים יותר חמורים, ועלי לשקול הכוכד הסגולי של הדברים השונים, ואני, לפי שעה, מקבל על עצמי הדין. אם תפרוץ חלילה מלחמה, הרי כל הרברים האלה אינם שווים קליפת השום. אם סכנת המלחמה תעבור, או יתברר לי שעברה, לא אוכל להיות שותף בממשלה זו. זוהי המסקנה. ייתכן כי דברי בממשלה ובמכתבי אליך פירושים ארשיתוף בין ראש הממשלה ושר הביטחון ובין שר החוץ [...] אבל איני גורס כי שיתוף-פעולה בין ראש הממשלה ושר הביטחון פרושו קבלת דעתו של שר החוץ. איני גם נוטה לדרוש מן שתקבל דעתי. ולכן, עד עת מצוא אביע דעתי בממשלה, אף אם תהיה דעת מיעוט, והרוב יחליט כאשר יחליט, ואשא באחריות כל עור הסכנה הגדולה לא עברה." מכתב אל משה שרת, חיק התכתבות, אב"ג.

65. מכתב אל ס' יזהר, לעיל, הערה 22.

66. מכתב אל חברי מפא"י, לעיל, הערה 22. במכתב אל ס' יזהר כותב בן-גוריון כי "מתוך חרדה לצורכי ביטחון עליונים ולשלמות הפנימית של צה"ל הבלגתי פעם ופעמיים." שם.

67. מכתב אל חברי מפא"י, שם.

אחראי להן בעיני העם, והמנדט שקיבלתי מן הכנסת מחייב [אותי לשמור על] דעתי [...] אילו הייתי איש כ[פנחס] רוזן (אגב, אדם הגון מאוד ובר-לב, אבל מוגבל ושטחי בשאלות ביטחון ומדיניות חוץ), הייתי מתפטר מיד וללא היסוסים [...] לא עשיתי זאת מידעתי [שכן ידעתי] לא רק המשבר הכרוך ביציאתי, אלא בחוסר האפשרות להקים ממשלה אחרת. אבל חברים אחראים [כמו משה שרת] היו צריכים להסיק מעובדה זו מסקנות"⁶⁸.

תגובותיו של שרת

שרת התחיל להיות מודע למגמה להביא לסילוקו ממשרד החוץ, ככל הנראה, חודשים ספורים לפני שהחלו התהליכים הממשיים להדחתו. בהתבטאויותיו הוא הבהיר, כי אינו מופתע מן המשבר שהוביל להתפטרותו. כבר באוגוסט 1955, לאחר הבחירות לכנסת, הוא פנה אל בן-גוריון, המועמד לתפקיד ראש ממשלה ושר הביטחון, בבקשה כי לא יכלול אותו בין חברי הממשלה, מתוך חשש כי שיתוף הפעולה ביניהם לא יצלח. ואולם, לדבריו, ראש הממשלה סירב לקבל פנייתו זו והכלילו בממשלה. במכתב המוגדר כ"אישי כמוס בהחלט", שהוא משגר אל חברים בכירים כמפא"י (לוי אשכול, בבה אידלסון, יונה כסה ומרדכי נמיר), ואשר העתק ממנו נשלח לבן-גוריון (באוגוסט 1955), פירט שרת את לבטיו לגבי כניסתו לממשלה בראשות בן-גוריון, בוו הלשון:

הנני להודיעכם כי החלטתי להמשיך בתפקיד שר החוץ בממשלה שיעמוד בראשה חברנו בן-גוריון [...] החלטה זו עלתה לי בלבטים קשים ביותר, שמקורם, ראשית, בניגודים העמוקים שנתגלעו ביני לבין בן-גוריון כתפיסת כמה מענייני יסוד במדיניות חוץ וביטחון של המדינה ושנית, בהגדרה שנתן בן-גוריון עצמו [...] לתפקידו ולסמכויותיו של שר חוץ בישראל. קיבלתי את החלטה להיכנס לממשלה החדשה, ולהמשיך בתפקידי כד: א). לא להפסיק את שותפות-הפעולה ביני לבין בן-גוריון, הנמשכת זה כ"ב שנים. ב). לא לגרום זעזוע נוסף ואנוש למפלגה לאחר פורענות הבחירות האחרונות. ג). לא להפגין קרע בצמרת המפלגה ובהנהגת המדינה כלפי הציבור הישראלי כולו והעם היהודי בגולה. ד). לא לערער, ולו גם במידת-מה, את מעמד המדינה בחזיתות חוץ. עם זה עלי להודיע, כי בישיבה מתאימה של המרכז אמסוד הצהרה אשר תכלול: 1). תביעת כירור עקרונית מדיניות חוץ וביטחון בישיבה מיוחדת של הוועדה המדינית. 2). שלילה גמורה ומנומקת של גירסת בן-גוריון לגבי סמכות שר החוץ בענייני מדיניות הביטחון. 3). שמירת זכותי לערער לפני הממשלה על הכרעות ראש הממשלה. זוהי הצעתי להתרת התסבוכת שנוצרה בשאלת השתתפותי בממשלה העתידה לקום. בעקבות התסבוכת הזאת הנני לקבוע, כי עם כל רצוני העז למנוע משכרים במדינה ובתנועתנו ולסייע במידת יכולתי לליכודה ולציבותה של הממשלה, ייתכנו מצבים שימנעו ממני את היכולת להמשיך בתפקידי כשר החוץ וכחבר הממשלה. מצבים כאלה עלולים להיווצר בכל פעם שאהיה נתבע לבצע או להצדיק מדיניות חוץ

חן אונס מצפוני ועשיית שקר בנפשי לגבי עניינים העומדים לדידי ברום עולמנו המדיני.⁶⁹

שרת הטיל ספק אם ההדחה נובעת מהתגבשות רוב בראשותו נגד בן-גוריון בממשלה, כפי שטוען בן-גוריון. שרת מציג שני נימוקים עיקריים לכיסוס טעין זה: ראשית, הוא הבהיר לבן-גוריון מראש, כי בכל מקרה של מחלוקת עמו, הוא יביא את הסוגיה להכרעת מליאת הממשלה. בן-גוריון לא יכול איפוא לטעון, כי הוא הופתע מצעדיו בהקשר זה, שהרי הוא פעל בדיוק על פי ההכנות ביניהם. שנית, ההכרעה המשמעותית ביותר נגד בן-גוריון נפלה חודשים ספורים קודם לכן, כאשר נדחתה הצעתו לפעולה צבאית להסרת המצור הימי על מצרי אילת. עובדה היא, כי למרות זאת לא ראה אז בן-גוריון מקום להדיחו מכהונתו, והשאירו על כנו.⁷⁰

שרת טען, כי למרות הנסיבות הקשות והמחלוקות נעשו מצדו ניסיונות ומאמצים לשמור על מסגרת שיתוף פעולה במשך תקופה ארוכה למדי. זאת, מתוך מגמה לשמור על מסגרת השותפות ששררה ביניהם תקופת זמן ממושכת כל כך, ולאור המצב הכיטחוני הקשה.⁷¹ שרת טוען, כי עשה כל מאמץ במהלך התקופה להגיע לשיתוף פעולה ענייני עם בן-גוריון, אך הלה דחה את כל הניסיונות. שרת מתעכב במיוחד על חוסר רצון מצד בן-גוריון להיענות לפנייתו לעצה או הנחיה בסוגיות חוץ וביטחון שונות. במכתב אל בן-גוריון כותב שרת:

אתה מסרב לפסוק בשבילי את ההלכה הבטחונית או לתת לי עצה מדינית בין ישיבה לישיבה גם כשהעניין רחוף, וכשרחיית הכרעתו עלולה להיות לרועץ למדינה. תחת זאת אתה מבקש, מצד אחד, להטיל עלי אחריות שאיני רוצה בה ואיני חייב לשאתה – להיות הפוסק על דעת עצמי בענייני ביטחון או להכריע בעניינים מדיניים שלא על דעת ראש הממשלה – ומצד שני לחייב את הממשלה כולה להשתקע בדיונים על עניינים המחייבים לפי טבעם בירור והכרעה בין שר החוץ ושר הביטחון או בין שר החוץ וראש הממשלה. לא אוכל בשום פנים להתפשר עם משטר כזה. לא אסכים לשיטה של שיתוף פעולה "בררני" [מרכאות במקור]. לא אבקש הנחיות מפיך במערכת אחת של עניינים שאני מטפל בהם, בעוד אתה מסרב להיוקק ולהיענות לי במערכת אחרת. או יש יחסים אנושיים וקשרי חכרות בינינו בכל – או אינם בשום עניין. הדבר אינו ניתן לחלוקה ואינו

69. מכתב שר החוץ אל חברים במפא"י, 24.8.55, ארכיון בן-גוריון. "היה לי חשש מכוסס", מוסיף שרת, "כי שיתוף-הפעולה בין חברי, דוד בן-גוריון כראש הממשלה, וביני כשר החוץ לא יעלה יפה הפעם, והייתי סבור כי מוטב לי לשחרר אותו ואת הממשלה החדשה מסיבוכים מיותרים." *דברי הכנסת*, כרך 20, ישיבה 138, עמ' 2042.

70. בשיחה עם יצחק נכון אומר שרת: "ואם [גם נכונה טענתו של בן-גוריון כי] בא השינוי עקב הרוב שנוצר מוזמן לזמן נגדו בממשלה, ואשר לכאורה אני עמדתו בראשו, הרי ראשית, הן הודעתי מראש כי בכל עניין רציני אראה את עצמי זכאי להביא את המחלוקת שבינינו לידי הכרעה בממשלה. ושנית, הן ההכרעה הרצינית נגדו נפלה בעניין הפריצה לאילת לפני חמישה חודשים – מדוע איפוא לא דרש התפטרותי אז, ומה עקץ אותו לחולל את המשבר עכשיו?" שרת, *יומן אישי*, 3.7.56, עמ' 1536.

71. *דברי הכנסת*, כרך 20, עמ' 2042.

מתפרט לשיעורים. זכותי היא כאחד השרים לפנות אליך בבקשת עצה או הנחיה או הכרעה בין ישיבה לישיבה וגם מחוץ למסגרת הישיבות בכל עניין אשר לפי ראות עיני מחייב הגשה לראש הממשלה. זכותי היא לדרש פסק מוסמך בענייני ביטחון מאת שר הביטחון בכל עת ובכל שעה שמתעוררת בעיה בטחונית במהלך פעולתו של שר החוץ, בין אם היא כלולה במסגרת ענייני שביתת-הנשק ובין אם היא חורגת ממסגרת זו. אני גורס, כי חובת ראש הממשלה ושר הביטחון להיענות לי כשאני פונה אליהם כעניינים כאלה היא חובה ראשונית והחלטית, אשר אין הם רשאים בשום פנים להתפרק ממנה, לא מכולה ולא מקצתה.⁷²

לאחר שהתברר לו כי כל ניסיונותיו בהקשר זה עלו בתוהו, החליט שרת להודיע לבן-גוריון כי לא יישאר יותר בממשלה: "אין אני מוכן לשרת בממשלה אשר אין מקובלים בה, הלכה למעשה, מושגי יסוד אלה של עזרה הדדית, אחריות קיבוצית ומילוי חובה ראשונית".⁷³

מנקודת ראותו של שרת, התפטרותו מן הממשלה הפכה להיות בלתי נמנעת לא בגלל סוגיית מחלוקת ספציפית כינו לבין בן-גוריון, אלא משום שמערכת היחסים הכוללת ביניהם שוב לא איפשרה לשניהם לכהן בצוותא באותה ממשלה. "בשבועות האחרונים", אמר שרת בכנסת, "התברר לי כי התפטרותי היא בלתי נמנעת. מצב זה נוצר ללא כל קשר עם איזה בעיה מדינית מיוחדת שעמדה על הפרק באותם הימים או עם איזה מאורע או תקרית כלשהי או מעשה אחר שנתרחשו או. בשיחה גלוית לכ שהיתה לי עם ראש הממשלה [...] נוכחתי לדעת כי הישארותי בממשלה אשר הוא [בן-גוריון] עומד בראשה איננה אפשרית".⁷⁴

בדומה לבן-גוריון, גם שרת מערער על אמינות ההודעות שנתפרסמו בעיתונות סביב התפטרותו. שרת טוען כי הודעות אלה, בחלקן לפחות, מוטעות, ונובעות בין השאר מדיסאינפורמציה מכוננת נגדו. "כל גירסה או שמועה או סברה", הוא אומר בנאום בכנסת "שנתפרסמו בעיתונות מתוך התרת הרצועה ליצר הבדאות וההשמצה והסותרות סיפור זה, אם בעיקרו, או באיזה פרט מן הפרטים, הם הבל ורעות רוח".⁷⁵

שרת אינו שולל את הטיעון של בן-גוריון, כי העובדה שחזר בו מהודעתו על נכונותו לשמש כמזכיר המפלגה הכעיסה את בן-גוריון עד מאוד, והובילה אותו למסקנה כי לא יוכל לשבת עם שרת בממשלה אחת. כשיחה עם יצחק נבון אומר שרת:

72. מכתב שרת אל בן-גוריון, 22.3.56, 'ימן אישי', עמ' 1379-1380.

73. שם, עמ' 1379.

74. דברי הכנסת, כרך 20, ישיבה 138, עמ' 2043.

75. דברי הכנסת, כרך 20, 138, עמ' 2043. במכתב אל השגריר אבא אבן כותב שרת בהקשר זה: "אני בטוח כי קראת הרבה ממה שנתפרסם מסביב לשמועות על התפטרותי בעתונות בארץ ובחוץ לארץ. היתה זו ערכוכיה של דברי אמת של סכרות וכדונות חסרות כל שחר, ושל דברי בלע מחושבים שהוענקו ממקורות נעלמים לעתונאים חרצים". שרת, 'ימן אישי', עמ' 1438.

שוב נתגלגלה כל הפרשה (התפטרותו של שרת מן הממשלה) מראשיתה. מדוע לא שיחרר אותי באבגוסט שעבר [1955], לאחר התפרצותו במרכז, כשהודעתי לו כי על יסוד הנחות כאלה לגבי תפקידו וסמכויותיו של שר חוץ בישראל אין אני מוכן לשרת בממשלתו? ואם לא שיחרר אותי אז, ואיים כי אם לא אכנס לממשלה אזי גם הוא יפרוש, מה נשתנה מאז להפוך את הקערה על פיה? היבעתי סברה, אשר יצחק [נבון] ראה אותה כנכונה. בן-גוריון התקצף מאוד על אשר הצעתי את עצמי כמועמד למזכירות המפלגה ואחר כך חזרתי בי וסירבתי. לדעתו עירערה נסיגה זו את מעמדי המוסרי בעיני חברים, והתירה לו את הרצועה להתקש ב⁷⁶.

שרת מפריך את טענותיו של בן-גוריון, כאילו פיטוריו מן הממשלה התחייבו מן העובדה שהוא, שרת, גייס נגדו רוב בממשלה בניגוד להכנות שהושגו עמו קודם לכן. אליבא דשרת, אלו הן טענות מוזרות, לא נכונות ולא צודקות. "אני יודע", כותב שרת לבן-גוריון, "כי כתבת אשר כתבת במלוא חוס הלב, ואף על פי כן נראים לי רוב דבריך מופרכים מעיקרם".⁷⁷ לביסוס טיעוניו בהקשר זה מציין שרת, כי הוא מעולם לא ניסה לכפות עליו את עמדותיו בסוגיות חוץ וביטחון, כי מעולם לא פעל על דעת עצמו, וכניגוד לדעתו של בן-גוריון, בכל מקרה של מחלוקת הביא את הסוגיה להכרעת הממשלה כולה.

אני שולל תכלית השלילה את גירסתך, כי "שיתוף הפעולה בין ראש הממשלה ושר הביטחון [לבין שר החוץ] פירושו קבלת דעתו של שר החוץ". מתי כפיתי עליך את עמדי כשעמדנו זה מול זה ביחידות, ומתי העמרתי את הדברים על דעתי כשהיינו חלוקים? אינני זוכר אף מקרה אחד בו נהגתי על דעת עצמי וכניגוד לדעתך המובעת באיזה עניין בטחוני שהוא. בכל מקרה שחלקתי עליך – או קיבלתי דעתך על כורחי, או הבאתי את הפלוגתה לידי הכרעה ממשלתית.⁷⁸

מעבר לכך, שרת טוען, כי הממשלה שבן-גוריון מותח עליה ביקורת ומסתייג מהכרעותיה בסוגיות מדיניות-ביטחוניות היא ממשלה שהוקמה על ידיו. מוזר הדבר שבן-גוריון מפגין יחס מנוכר ומזלזל בממשלה שהיא "יציר כפיו". "כשאתה מוקיע פעם ופעמיים, בזעם או בבוז, את הממשלה הקיימת כ'ממשלה זר'", כותב שרת לבן-גוריון, "איני יכול שלא לציין כי אתה עצמך החלטת להתייצב בראש הממשלה ואתה הוא שהרכבת אותה".⁷⁹ לפיכך, הטענות של בן-גוריון, כאילו הופתע מעמדות הממשלה, הן היתממות; קשה להניח שבן-גוריון לא ידע את עמדותיהם של שרי הממשלה שהוא עצמו הרכיב.⁸⁰ שרת גם שולל את טענותיו של בן-גוריון, כי הפעולות שנוקטו על ידי הממשלה מהוות הפרה של ההכנות שהושגו עם בן-גוריון. בכל מקרה, טענותיו

76. שרת, יומן אישי, 3.7.56, עמ' 1536.

77. מכתב שרת אל בן-גוריון, 22.3.56, שרת, יומן אישי, עמ' 1378.

78. שם, עמ' 1379.

79. שם, עמ' 1378.

80. "אני מניח כי ידעת מראש את עמדותיהם היסודיות של האנשים שנכנסו לממשלה." שם.

של בן-גוריון בהקשר זה הן נושא לוויכוח, ולא היו אמורות להוביל למהלך כה חריף מצד בן-גוריון.⁸¹ במחלוקת פוליטית במערכת דמוקרטית, המקובלת ללא ספק גם על בן-גוריון, "אין מנוס מהכרעות הרוב".⁸² כמו בן-גוריון, גם שרת מבהיר, כי ככל שהרבר נוגע לו, המחלוקת עם בן-גוריון חפה מכל שיקולים של אמביציה אישית. גם הוא, כמו בן-גוריון, מביא כרָאָיה את העובדה, כי כלל לא ביקש להימנות על חברי הממשלה הנוכחית, והשירות בממשלה זו נכפה עליו על ידי החברים: "בפרוש ובמפגיע ביקשתיך – וכן ביקשתי את החברים לשחררני מחובת השירות בממשלה הזאת. הוכרתי לבטל דעתי מפני דעתך ודעת החברים. אמנם שאול (אביגור) הזהירני לבל אקבל רֵין זה, וצר לי כי לא שמעתי בקולו".⁸³ אשר לעניין המחלוקת על השליטה בוועדות שביחת הנשק, שרת מבהיר, כי מסכת יחסיו עם בן-גוריון וההתדיינות של שניהם סביב השליטה על ועדות שביחת הנשק לא נתנה לו מקום להניח כי הסוגיה כה חיונית מנקודת ראותו של בן-גוריון, וכי היא עלולה לשמש גורם לקרע עמו. לרבירו, עם מינויו כשר ביטחון הציע לו בן-גוריון כי יקבל על עצמו את ההכרעה לגבי השליטה על ועדות שביחת הנשק. לאחר ששרת הכריע על השארת סוגיית השליטה בוועדות שביחת הנשק בידי משרד החוץ, לא מחה על כך בן-גוריון, ואף הצהיר כי השתכנע בצידקת ההחלטה. גם לאחר מינויו כראש ממשלה לא העלה בן-גוריון סוגיה זו לדיון ביוזמתו. הסוגיה הועלתה לדיון דווקא על ידי שרת. בן גוריון, טוען שרת, הצהיר רק כי לא יכהן כראש ממשלה, אלא אם שרת יכהן כשר חוץ. מהתנהגות זו יכול היה שרת להבין, כך ניתן להתרשם מדבריו, כי בן-גוריון ישלים עם השארת הטיפול בוועדות שביחת הנשק בידי משרד החוץ.⁸⁴ שרת סבר, כי הפקדת ענייני ועדות שביחת הנשק בידי משרד החוץ מוצדקת גם משיקולים ענייניים. במכתב אל בן-גוריון מפרט שרת בהרחבה את הסיבות המחייבות הפקדת ענייני ועדות שביחת הנשק בידי משרד החוץ:

א. עם חתימת הסכמי שביחת הנשק ההגחה היתה, כי המדובר בהסכמים ומנייים בעלי אופי צבאי מוגבל. לפיכך, ניתן היה להניח כי הבעיות שיתעוררו

81. "אם העקרונות שנכללו בקווי היסוד [של הממשלה] חייבו דווקא את הפעולות שהצעת – והו נושא לוויכוח, שיכולות להיות בו דעות שונות." שם.

82. שם.

83. שם.

84. "לאחר שהצטרפת לממשלה הקודמת התנהל בינינו משא ומתן על העברת ענייני שה"ן [שביחת-הנשק] לפיקוחך. אבל נחלקנו בשאלת מידת המגע ביני לבינך באותו תחום. ואז הצעת לי לחתוך – את הכל בידיך, או הכל בידי. ומשהוועדתי בפני ברירה חדה זו, בחרתי בשניה. לאחר שהכרעתי כך, שוב חזרתי והצעתי לך לקבל העניין לידיך, תוך הנחה כי נשתווה איכשהו על השיתוף בינינו, אבל אתה דחית את ההצעה, והצהרת כי נשתכנעת כי באמת מוטב לעניין זה להיות בידי משרד החוץ. כאשר חזרת לראשות הממשלה [...] היתה לך כל האפשרות לעורר מחדש את שאלת האחריות לענייני שה"ן, ולא עשית זאת. כאמור לעיל, אני הוא שעוררתי או את שאלת שיתוף הפעולה בינינו, מעיקרה ובכללותה – ואתה הודעת כי אם לא אתה שר החוץ לא תהיה אתה ראש הממשלה, אבל בשאלת הטיפול בשה"ן לא נגעת כלל." שם.

בהקשר להסכמים אלה יצטרכו להיות מוכרעות במסגרות בעלות אופי צבאי. ב. ביתניים התבררו הנחות אלה. הסתבר כי הסכמי שביתת הנשק הפכו ל"הסכמי הקבע" בין ישראל ושכנותיה. על רקע זה, הופכת כל פעילות בהקשר להסכמי שביתת הנשק לפעילות בעלת אופי מדיני, החורגת בהרבה מעבר להיבטים הצבאיים.

ג. בהעדר שלום בין ישראל ושכנותיה מהוות ועדות שביתת הנשק את מסגרת המגע היחידה כמעט בין ישראל ומדינות ערב. אופיה מגעים המתנהלים במסגרת זו חייב להשפיע גם על המערכת הכוללת של יחסי ישראל והעולם הערבי.

ד. מעבר לכך, להסכמי שביתת הנשק שותף גם האו"ם, ומדיניותה של ישראל בוועדות חייבת להשפיע בהכרח גם על מעמדה בזירה הבינלאומית בכלל, ובאו"ם בפרט.

על רקע טיעונים אלה מגיע שרת למסקנה הבאה:

ניתוח זה מוכרח להרוס את האשליה, כי העניינים הנרונים והנחתכים במסגרת הטיפול בהסכמי שביתת-הנשק הם עניינים צבאיים גרידא או צבאיים במידה מכרעת. כל הניגוש לעניינים אלה מבחינה צבאית בלבד, או התובע מראש ותמיד את משפט הבכורה לשיקול הצבאי – לוקה בהפשטה קצרת-ראות ובהתעלמות ממצויאות ניצחת. ההפשטה וההתעלמות לא יחזיקו מעמד אלא זמן מה. כמוקדם או במאוחר תכרא שעת חשבון ואקף נקמת אי-ראיית הנולד. אכן השיקול הראשון חייב להיות תמיד השיקול הבטחוני. אבל בעיית בטחון המדינה בכללותה לעולם אינה צבאית גרידא, אלא היא מקיפה גם גורמים ושיקולים כלכליים ומדיניים מרחיקים [...] מכאן [ש]עלינו לדאוג כי במנגנון המדינה הממונה על הטיפול במשטר שביתת-הנשק ייקבע מעמד ברור למוסד המוסמך להגדיר את ענייניה המדיניים של המדינה, והאחראי לשמירתם, הווה אומר – למשרד החוץ.⁸⁵

שרת שולל את פרשנותו של בן-גוריון באשר לעמדות שהוא, שרת, נקט בעניין הקמת היישוב בניצנה. הוא טען כי פרשנותו של בן-גוריון לעמדתו בהקשר זה הינה גורפת ובלתי מוצדקת שכן, הוא לא שלל את רעיון הקמת היישוב ליד

85. מכתב אל בן-גוריון, 23.8.51, בתוך ימימה רונטל (עורכת) *תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, כרך שישי, ירושלים, תשנ"א*, עמ' 566–567. במכתב אל מנכ"ל משרד החוץ כותב אליהו ששון את הרברים הבאים, בקשר לשליטה על ועדות שביתת הנשק: "אחת השגיאות החמורות שאנו מחזיקים בה עד היום הזה היא העמדת ועדות שביתת הנשק תחת פיקוחו של הצבא. תסכים אתי כי הועדות האלה הן החיות העיקריות של מגענו עם הערבים, והחיות הזאת היא לאמיתו של דבר, מדינית יותר מצבאית. הועדות האלה, במשך שלוש שנות קיומן, הצליחו, לצער כולנו, להקים חייץ בינינו לבין הערבים. הן הצליחו בנישתן לעניינים, כצורת הסברתן את הרברים, וכו' להוכיח לערבים שישראל קיצונית, ערמומית, בעלת יד חזקה ובעלת כוונות רעות ומרחיקות לכת [...] אני משוכנע שאילו היינו מטילים את השיחות ברודוס על אנשי הצבא בלבד, כי אז לא היינו מגיעים עד היום הזה לחתימת הסכמי שביתת-הנשק." 22.7.51, תיק א/2, 2382, גנוך המדינה.

ניצנה, אך סבר כי העיתוי המוצע אינו נוח ואינו מתאים על רקע הציפיות של ישראל להסכמת הממשל האמריקאי למכור לה נשק. במכתב ואל בן-גוריון כותב שרת:

אתה קובע כי ההסכמה לתוכנית האמרשלד נתפרשה על-ידי כהסכמה כי בניצנה יהיה רק קיבוץ אחד – סתם ככה, כאילו לעולמים. מעולם לא אמרתי זאת, אבל חיוויתי דעתי כי האמרשלד רשאי לפרש את הסכמתנו לתוכניתו כקבלת ההגבלה הזאת במסגרת יישוב הסכסוך אשר בו טיפל [...] כשנדע לי כי אנו עומדים ליישב קיבוץ חרש ליד ניצנה [...] הייתי בטוח כי הדבר יגרום תסכוכת חדשה [...] עת אנו עומדים לפני בעיות הרבה יותר חמורות, ובשעה שהעניינים ככללם נמצאים כמצב רגיש ביותר ועדיין לא נואשנו מתשובה חיובית כלשהי מצד ארצות-הברית על בקשתנו לנשק [...] הווה אומר התנגדותי להקמת נקודת יישוב חדשה בניצנה [...] חלה על השבועות הקרובים, ולא באה לככול את ידינו לזמן בלתי מוגבל.⁸⁶

שרת מודה, כי כאשר הציג מועמדותו לכהונת מזכיר המפלגה, הוא לא התכוון לכך ברצינות. מטרתו היתה להקל על גולדה מאיר לקבל על עצמה תפקיד זה. לתזמו סבר כי ההצעה להוציא מתפקיד שר החוץ לא תתקבל על ידי אף אחד.

בוועדה זו [ועדת התשעה], החל דיון על מועמדותה של גולדה, שהוכנסה על-ידי כך למצוקה נפשית קשה. לא היה לה כל חשק לנטוש את משרד העבודה האהוב עליה, ככלל לא רצתה לעזוב את הממשלה. לעומת זה [וכנוסף לכך], סכך העניינים במפלגה הילך עליה אימים. כדי להקל על גולדה את קבלת הדיון, וכדי להפגין בפניה כי אין היא השגה היחיד לעולה, אמרתי באחת הישיבות כי אני רואה חובה מוסרית לעצמי להציב גם את מועמדותי. עשיתי זאת מתוך התעוררות רגש אכזרי, וללא כל שיקול. מתחת לסף הכרתי הייתי בטוח, כי שום איש צלול מוח ושאין שיקולו מסתלף על-ידי פניות אישיות וחשבונות צדריים, לא יעלה על הדעת את הסלקתי או סילוקי בשעה זו ממשמתי במשרד החוץ.⁸⁷

בתגובה לתהיות חברים ותומכים, מדוע נמנע מלהיאבק נגד הרחתו, שרת מבהיר כי נהג כך הן משום שהדבר מנוגד לאופיו, והן משום שהעריך כי בנסיבות הקיימות הדבר לא יוביל לשינוי משמעותי בהתפתחות המשבר. אם היה יוצא למאבק על מעמרו, בן-גוריון היה מוריע על התפטרותו מן הממשלה. במקרה כזה היה מתפתח משבר הרבה יותר חמור, הן במפלגה והן בממשלה. גם אם ניתן להניח – הנחה בלתי סבירה גם לדעת שרת, ככל שאפשר להתרשם כי התפטרותו של בן-גוריון היתה מובילה להקמת ממשלה בראשותו של שרת, ממשלה זו לא היתה יכולה להחזיק מעמד זמן רב. במכתב אל השגריר אבא אבן כותב שרת בהקשר זה:

תשובתי הפשוטה [לשאלה מדוע לא נאבק נגד הרחתו] היא כי לא איש מלחמה אני על מעמד ועל סמכות. תשובתי המורכבת היא כי היתה בזה התגששות שלא היתה מנחילה

86. מכתב אל בן-גוריון, 22.3.56, שרת, יומן אישי, עמ' 1379.

87. מכתב משה שרת אל אבא אבן, 14.6.56, שם, עמ' 1438.

לי כבוד. יתר על כן, הדבר היה גורם להתפטרות ראש הממשלה, ואז אין כלל לשער את חומר [חומרת] המשבר שהיה מתחולל במפלגה ובאומה, הווקא נוכח הסכנות המאיימות. גם אילו נואלתי להקשיח לבי ולהיאבק עד חורמה – זאת אומרת עד להתייצבותי – אני בראש הממשלה – היה פתרון זה מאולץ, שכן לא היתה ממשלה כזאת מחזיקה מעמד, ואילו חיייה הקצרים היו הופכים גיהנום. להיות ראש ממשלה במקום בן-גוריון, כשבן-גוריון מלא מרירות וזעם ומגייס את הציבור נגד הממשלה, זוהי חזות של זוועה וחורבן.⁸⁸

תהליך ההתפטרות – ישיבת מרכז מפא"י, 17 ביוני 1956

ב־17 ביוני 1956 מתכנס מרכז מפא"י, כאשר על הפרק עומדת הודעת שרת על התפטרותו מן הממשלה. המרכז היה אמור לאשר את התפטרותו/הדחתו של שרת והחלפתו בגולדה מאיר כשרת החוץ. בישיבה זו מפגין בן-גוריון – באורח נדיר למדי – את עוצמתו וכישוריו ברמה הטקטית-תכסיתית. ככל שאפשר להתרשם, לבן-גוריון לא היו ספקות לגבי יכולתו להעביר את ההחלטה על ההדחה במרכז המפלגה. ואולם מטרתו היא כי ישיבת המרכז תפגין התלכדות מירבית של המפלגה מאחוריו, וכי לא תעורר סערות במפלגה, בממשלה ובציבור. למזלו הרב, אולי מחוסר ברירה, ואולי מסיבות אחרות, הוא זוכה לשיתוף פעולה מלא מצד "הקורבן", משה שרת.

כבר בתחילת הישיבה מפגין שרת את עמדתו הפאסיבית, המקבלת את הדין בהשלמה ובהכנעה. שרת מוסר הודעה אישית קצרה בוו הלשון: "עלי להודיע למרכז כי אין באפשרותי⁸⁹ להמשיך בתפקיד שר החוץ, ואני עומד להגיש את התפטרותי לממשלה".⁹⁰ מלכתחילה התכוון שרת למסור הודעה בנוסח שונה כדלקמן: "עלי להודיע לחברים כי נוצר מצב שאינו מאפשר לי להמשיך בתפקידי כשר החוץ". אולם התברר לשרת, כי בן-גוריון וזעם על ניסוח זה ותובע לשנותו (ביומנו כותב שרת: "מיד ראיתי כי בן-גוריון נדלק. המלים: 'נוצר מצב' הקציפוהו").⁹¹ בן-גוריון אף איים להודיע למרכז, כי היה מוכן להתפטר מתפקידו ולמסור ההנהגה בידי שרת. לפיכך, שינה שרת את נוסח ההודעה.

גורם חשוב אחר המשתף פעולה עם המגמה של בן-גוריון ל"הבלעת" הדחתו של שרת הוא יונה פֶּסָה, אחד משני מזכירי המפלגה (השני הוא רפאל בש), המשמש גם כיושב ראש ישיבת מרכז זו. בעקבות הודעת שרת מוסר פֶּסָה הודעה לאקונית וקצרה, ובה הוא מציע הקמת ועדה מצומצמת מטעם המרכז,

88. שם.

89. ביומנו כותב שרת: "תחילה היה כדעתי לאמר: 'אין ביכולתי', אך החלפתי מלה זו ב'אפשרותי' לבל יטעה מישהו להסיק כי אני עצמי איני חש בי עוד את היכולת למלא את התפקיד." שם, 17.6.56, עמ' 1446.

90. ישיבת מרכז מפא"י, 17.6.56, אמ"ע.

91. שרת, יומן אישי, 13.6.56, עמ' 1434.

אשר תדון בהצעות שהביאה בפניה ועדת התשעה, ותביא אותן בפני המרכז לאישור במועד מאוחר יותר: "אשר להודעת שרת אנו מציעים [...] [ש]תיבחר ועדה מטעם המרכז [...] ותדון בהצעות האלה, ותביא את מסקנותיה לישיבת המרכז [...] אנחנו מציעים זאת מפני שטיב העניין שאנחנו דנים בו מחייב קודם כל בירור כפורום מצומצם יותר".⁹²

מספר חברי המרכז מתנגדים להצעה זו, ותובעים דיון במרכז בהתפטרות שרת. בדבריהם הם מעלים את הטיעונים העיקריים הבאים:

א. נוהל מעין זה פוגע בסמכותו ובכבודו של המרכז. כדברי שמואל יבניאלי: "אין לפגוע בכבודו של המרכז על-ידי בחירת ועדה [...] שהמרכז ילקה את עצמו ויצמצם את סמכותו בצורה כזאת [...] מבחינה פסיכולוגית נעשה כאן משגה [...] אינני מקבל את ההצעה לבחור בוועדה לפני הבירור במרכז. נקיים את הבירור במרכז, ואם יהיה צורך נבחר בוועדה".⁹³

ב. מכיון שוועדת התשעה, אשר דנה בהתפטרות שרת ומינויו האפשרי כמוזכיר המפלגה, נבחרה על ידי מזכירות מפא"י, היא חייבת להביא את הדו"ח שלה בפני המזכירות ולאפשר לחברים להביע דעתם בהקשר זה. כדברי שלמה הלל: "ועדת התשעה נבחרה על-ידי המזכירות, אבל מעולם לא הביאה למזכירות שום דו"ח. ישנם חברים שיש להם מה לומר בקשר לכך".⁹⁴

ג. לא ייחנן שהתפטרותו של חבר בכיר כמו שרת תיעשה בצורה כה שיגרתית וללא דיון במרכז. כדבר חיים הלפרין

בישיבה הקודמת הביעו כמה חברים את השתוממותם על זה שקרה דבר "קטן", שקם חבר שהוא לא פחות מ־23 שנים שימש בתפקיד שר החוץ, והודיע במשפט קצר, שמתר יודיע לממשלה על התפטרותו. לאחר מכן עלה חבר אחר, ראש הממשלה, ועובר לסדר היום. ואחר כך מזכיר המפלגה ממשיך לדון על נושא שלישי, ומבקש הפסקה. לא היתה כל תגובה לכך, וזה עורך תמהון רב בעיני כל חברי המרכז, שכבר קראו ושמעו.⁹⁵

בן־גוריון (וחברי מרכז אחרים, שהבולט בהם היה אברהם הרצפלד),⁹⁶ מתנגדים לתביעות אלה ומעלים את הטיעונים העיקריים הבאים, התומכים בהצעה להעביר את הדיון במסקנות ועדת התשעה לוועדה מצומצמת, אשר תביא את מסקנותיה להכרעת המרכז:

א. ההצעה להעביר את הסוגיה לוועדה אינה אקט לא דמוקרטי, המיועד למנוע מחברי המרכז את זכות ההתבטאות: "כולנו רמוקראטים במידה שווה",

92. ישיבת מרכז מפא"י, 17.6.56, אמ"ע.

93. שם.

94. שם.

95. שם.

96. בישיבת המרכז הוא אומר: "אני רוצה להציע למרכז שלא ניכנס לכל ויכוח [...] ואני מציע לקבל את ההודעה [של בכה אידלסון] כמו שהיא. אל יחשוב מישהו שזה לכבוד העניין. עניין זה אינו מתמול שלשום, ואין לנו רשות לעשות מזה ויכוח מכל הבחינות. אני מציע לחברי המרכז, עד כמה שלא יהיו מתנחים, לקבל את ההודעה כפי שהיא, ולעבור לסדר היום." שם.

אומר בן-גוריון בישיבת המרכז, " ואיש איננו רוצה לסגור את הפה למרכז, אלא לומר שתהיה ישיבה שניה של המרכז – נשמע, נדון ונחליט [...] [הוועדה] לא תשב בחדרי חדרים ותסתיר את האמת וכל האמת [מהחברים]"⁹⁷.

ב. דיון בפורום מפלגתי מצומצם יהיה יותר מכובד מבחינת המפלגה:

[העובדה] שהחברים שרויים כדאגה תמורה זה מוכן לכל אחד. גם החברים שישבו על מדוכה זו שרויים, ועדיין שרויים, בדאגה חמורה לא פחות מכל החברים האלה [שתבעו דיון במרכז] כי הם התבשלו בעניין. והם הגיעו לידי מסקנה שטובת העניין, טובת הכיור וכבוד התנועה מחייבים שוועדה מוסמכת עליידי המרכז תעשה כירור מוקדם לפני שהמרכז יגש לכיור.⁹⁸

ג. דיון בפורום מצומצם חיוני למניעת זעזועים במפלגה, בממשלה וברעת הקהל.

דבר זה [התפטרות שרת] לא נסתיים, הוא רק מתחיל. אינני יודע כיצד ייגמר העניין מחר [בישיבת הממשלה] [...] ישנם עוד חברים בממשלה, וגם להם יש דעה, וגם להם תהיה תגובה [...] אנו רוצים שדבר זה [הדחת שרת] לא יביא לידי שום זעזוע מויק במדינה, בעם ובתנועת הפועלים [...] יש צורך [...] ש[כולנו] נעמוד מתוך כוח מוסרי מלוכד, מתוך חברות אמיתית ומתוך אמן הדדי כמערכה הזאת.⁹⁹

ד. שרת עצמו עושה כל מאמץ כדי למנוע זעזועים מיותרים. לכן, כך משתמע

97. שם. בחוגים שונים במפא"י הושמעו טענות על אופיו הלא-דמוקרטי של הליך ההדחה. חבר הכנסת ישראל גורי אמר בהקשר זה: "החברים רואים פגיעה במשטר החיים הדמוקרטיים של המפלגה בשל הצורה שלבש עניין חילופי המשמרות. הדבר הובא להכרעתו של מרכז המפלגה ללא מתן נימוקים משכנעים." דבר, 28.6.56.

98. בן-גוריון בישיבת מרכז מפא"י, שם.

99. שם. אחד השרים הבולטים בהתנגדותם להדחת שרת היה פנחס רוזן. בביוגרפיה שכתבה מסכמת רות בונדי את עמדתו של רוזן כסוגיה זו: "פנחס] רוזן התנגד להתפטרות (או התפטרות) של שרת לא רק משום שלרעתו תיפגע דמותה של ישראל בעיני העולם, אלא מפני שתתפרש כמפנה במדיניות המלחמה של ממשלת ישראל. הוא דרש מבן-גוריון דיון בממשלה לפני שתיפול הכרעה סופית, והציע לא לקבל את התפטרות שרת. בן-גוריון דחה את תביעתו משום שלא דרושה הסכמת הממשלה להתפטרות אחד מחבריה. אחרי התלבטויות, שיתות עם שרת, דרישה להתפטרות הממשלה כולה, שיקול אפשרות להתפטר ולחולל משבר ממשלתי כדי למנוע הקצנת המדיניות, החליט רוזן להימנע מהצבעה כאשר בן-גוריון יציע לכנסת את כניסת מרדכי נמיר לממשלה כשר העבודה במקומה של גולדה מאיר שתעבור למשרד החוץ. בן-גוריון העיר לרוזן שהוא אינו רשאי להימנע מהצבעה בכנסת על החלטת הממשלה, אולם המפלגה הפרוגרסיבית התכנסה לישיבה ממושכת והחליטה על הימנעות חבוי הסיעה הצבעה בכנסת." רות בונדי, פליקס, פנחס רוזן וזמנו, תל-אביב 1990, עמ' 516-517. על עמדת מפא"י בנושא ההדחה כותב מרדכי בנטוב: "אחרי שגברו השמועות [על ההדחה הקרבה] ניסינו כמה פעמים לשאול מה תרחשו. אולם לא הצלחנו – לא לקבל תשובה ולא לעורר דיון בשאלה זו. עד שביום בחירי אחד באה ההודעה של שרת, כי הוא מתפטר." מרדכי בנטוב, ימים מספרים, זכרונות מהמאה המכרעת, תל-אביב 1984, עמ' 123.

מדברי בן-גוריון, על תומכיו ללכת בעקבותיו: "אני בטוח שאלה שהם קרובים מאוד לעניין", "ואני יודע ששרת [נכלל ביניהם], ואני מצרף גם את עצמי – איננו רוצים שהדבר הזה יביא לידי זעזועים במדינה, שרק יזיקו לה".¹⁰⁰ ואכן שרת עצמו, באורח מפתיע, מודיע כי הוא "רוצה להצטרף לתומכים בהצעה שתיבחר ועדה מיוחדת מטעם המרכז, שתערוך בירור ראשון, ותביא את מסקנותיה לפני ישיבת המרכז".¹⁰¹

מכל מקום, על רקע המחלוקת במרכז מביא היושב ראש יונה פֶּסָה את העניין להכרעת המרכז; דהיינו – האם להסתפק בהקמת ועדה פנימית או לערוך דיון במרכז. רוב חברי המרכז (99) תומכים בהצעה להעביר את הסוגיה לוועדה, ואילו 30 מתנגדים ותובעים דיון במרכז. היושב ראש מציע למנות ועדה בת 11 חברים, אך בשל תביעות של חברי מרכז להוסיף עליה נציגים שונים, הוקמה לבסוף ועדה בת 16 חברים: בבה אידלסון, לוי אשכול, עקיבא גוברין, משה סורוקה, מרדכי סורקיס, משה ברעם, שרגא נצר, ישראל קרגמן, עמוס דגני, יעקב גינזי, אריה אופיר, שמואל יבניאלי, ראובן ברקת, אשר ידלין, אליעזר שושני וישראל ישעיהו.

בפתח ישיבת המרכז השנייה, המתכנסת אף היא ב־17 ביוני 1956, מוסרת בבה אידלסון את המסקנות שהוועדה הגיעה אליהן:

הוועדה, שמעה מתוך צער רב את נימוקי הח' משה שרת להתפטרותו מתפקידו כשר החוץ בממשלת ישראל, ולאחר בירור מקיף, שבו השתתף גם הח' בן-גוריון, סבורה הוועדה כי אין הודעת הח' משה שרת ניתנת לשינוי. לפי הבירור שהתנהל בוועדה היא נוכחה, כי הנושא הממלכתי הזה אין בו מן המועיל להיות נרוץ בישיבת המרכז. כימי רוו עמד חברנו משה שרת בשליחות המרכזית המדינית של מאבקנו ההיסטורי על קוממיותנו הממלכתית, ומאו קום המדינה הוא נשא בשליחות הזאת בכישרון רב, כהתמכרות ובכל כוחו וסגולותיו התרומיות, הבלתי מצויות. שליחותו של משה שרת לא תמה, ועוד נכונו לו עלילות בתנועה, כמדינה ובעם. הוועדה מציעה למרכז לאשר את מועמדותה של הח' גולדה מאירסון [גולדה מאיר] לשר החוץ ואת מועמדותו של הח' [החבר] מרדכי נמיר לשר העבודה בממשלת ישראל.¹⁰²

בעקבות דברים אלה מציע יושב ראש המרכז יונה פֶּסָה, כי המרכז "צריך לקבל לתשומת לב את הודעת הח' בבה [אידלסון] בשם הוועדה [כלומר, לרשום בפניה את ההודעה ולאשר אותה ללא דיון]."¹⁰³ חברים אחדים מתרעמים על נהלה זה ותובעים דיון. חברים אחרים, לעומת זאת, תומכים בתביעה לקבל את הודעת הוועדה כמו שהיא וללא דיון.

על רקע מחלוקת מעמיד יו"ר הישיבה את הסוגיה להכרעת המרכז בשלושה שלבים: בשלב הראשון הוא תובע להכריע: "מי בעד זה שהמרכז מקבל

100. ישיבת מרכז מפא"י, שם.

101. שם.

102. שם.

103. שם.

לתשומת לב את הודעתה של הח' בבה [אידלסון] בעניין התפטרותו של הח' משה שרת כשר החוץ.¹⁰⁴ ההצעה זוכה לתמיכה של 35 חברי מרכז, 7 מתנגדים ו-47 נמנעים.¹⁰⁵ אין ספק, כי מספר הנמנעים הגדול נתן ביטוי להסתייגות נרחבת למדי של חברי מרכז מן ההדחה, אף כי הללו נזהרו עד מאוד ממתן ביטוי חריף יותר למורת רוחם, ככל הנראה על רקע תששות מפני תגובות צפויות של בן-גוריון.

מכל מקום, לאור תוצאות ההצבעה מכרזו יו"ר הישיבה כי ההצעה מתקבלת. בהמשך מעמיד היו"ר להצבעה את מועמדותה של גולדה מאיר לתפקיד שר החוץ. בהצעה תומכים 70 חברי מרכז, ללא מתנגדים. בשלב האחרון מעמיד היו"ר להצבעה את מועמדותו של מרדכי נמיר כשר העבודה. בהצעה תומכים 76 חברי מרכז, ללא מתנגדים.¹⁰⁶

סיכום

התפטרות משה שרת מן הממשלה ביוני 1956 היא ללא ספק, ציון דרך במערכת השלטון במדינת ישראל, ברכה של מפא"י, ביחסייהם של בן-גוריון ושרת, ובמידה רבה גם במעמדה של מדינת ישראל בזירה הבינלאומית ובמערכת יחסיה עם העולם הערבי.

כמבט לאחור קשה להעריך את המניעים "האמיתיים" של דוד בן-גוריון לסילוקו של שרת מן הממשלה. עוד יותר קשה להבין את הנחרצות הרבה בה פעל להשגת יעד זה – משל לא היה מדובר במערכת יחסים עם חבר להנהגה משך שנות דור. מרגע ששרת נכשל בלשונו והביע הסכמתו לשמש כמזכיר המפלגה, לא הירפה ממנו בן-גוריון עד אשר הגשים את מטרתו, והביא להתפטרותו מן הממשלה.¹⁰⁷

קושי זה גובר במידה רבה נוכח העובדה, שבן-גוריון מצליח להעמיד את שרת בעמדה של מתגונן. הקורא את התבטאויות שני הצדדים בסוגיית ההתפטרות לא יכול שלא לתמוה על העובדה ששרת ("הקורבן") הוא גם הצד המותקף, הנאלץ להתגונן שוב ושוב לנוכח גלי הביקורת שבן-גוריון מטיח בו. בן-גוריון אינו

104. שם.

105. את ספירת הנמנעים דרש חבר המרכז מאיר בראלי. לדבריו, המספר הגבוה של נמנעים היסב למשה שרת סיפוק רב. ראיון אישי עם מאיר בראלי, 12.6.94.

106. ישיבת מרכז מפא"י, 17.6.56, אמ"ע.

107. במהלך ההדחה טורח בן-גוריון לציין, כי אין לו שום תחושות אשם ונקיפות מצפון בפעילותו כלפי שרת: "אוכל במצפון שקט להניח למשפט העם בימים יבואו אחריות לחילופין במשרד החוץ. לא ימצאו בי אשמה [...] ייתכן שיותר מדי התחשכתי עם רגשי חברות ושותפות חברית בעניינים ממלכתיים." מכתב אל חברים במפא"י, לעיל, הערה 22. במכתב שהוא כותב שנים רבות מאוחר יותר מגלה בן-גוריון מידה כלשהי של "כאב" על התפטרות שרת: "אני ידעתי כי הוא [שרת] כואב מאוד הליכתו האנוסה מהממשלה." תיק התכתבויות, 12.6.70, אב"ג.

מחמיץ שום פורום להבהיר את עמדותיו כסוגיה זו, והוא עושה זאת כאורח המציג את שרת באור שלילי למדי. שרת, לעומת זאת, מצטייר כמי שנתפס בקלקלתו, ונדרש שוב ושוב להצטדק ולהסביר את עמדותיו. אין ספק כי עובדה זו מעניקה לבן-גוריון "נקודות יתרון" חשובות ביותר.

במסגרת פעילותו לסילוקו של שרת מן ההנהגה, חושף בן-גוריון, באורח שאינו שכיח לגביו, גם את כישוריו בתחום התכסיסנות המפלגתית. מעורבותו לפרטי פרטים בכל שלביה של תוכנית ההדחה של שרת מעוררת, לא אחת, השתאות ותדהמה, למי שרגיל לראות בבן-גוריון "איש חזון", ומדינאי מורם, המנותק במידה רבה מן "הביצה הפוליטית".¹⁰⁸

הטענה המקובלת ביותר להסברת התנהגותו של בן-גוריון כלפי שרת היא, כי סילוקו של שרת מן ההנהגה נועד לאפשר לבן-גוריון לפעול בחופשיות להוצאה אל הפועל של מבצע "קדש". דומה שטיעון זה היה נוח הן לבן-גוריון ותומכיו והן לשרת ותומכיו, בין השאר משום שהציג את המחלוקת בין שני האישים כמחלוקת "לשם שמים"; דהיינו – מחלוקת על רקע אידיאולוגי.¹⁰⁹ לדעתי, ספק אם טיעון זה עומד במבחן ההיגיון, מכמה סיבות:

א. ספק רב הוא, אם ביוני 1956 (ובורדאי שלא קודם לכן) כבר היה מנוי וגמור עם בן-גוריון להביא לעימות ישראלי-מצרי. בשלב זה לפחות (וקרוכ לוודאי גם לאחר מכן) היה בן-גוריון ספקן ביותר לגבי נחיצותו ותועלתו של עימות כזה, אשר יהיה יזום על ידי מדינת ישראל.¹¹⁰

ב. ספק אם בן-גוריון אכן ראה בשרת מכשול לקידום והוצאה אל הפועל של תוכנית צבאית מלחמתית מוגדרת שלו, אילו רצה בכך בכל מאורו. הניסיון

108. על חזונו של בן-גוריון ראה: יוסף גורני, "מן האידאולוגיה הציונית אל החזון הציוני: על יחסו של דוד בן-גוריון לציונות בשנים 1906–1963", בתוך: *תמורות בהיסטוריה היהודית החדשה: קובץ מאמרים שי לשמואל אטינגר*, ירושלים תשמ"ח, עמ' 321–337. כמו כן ראה: זאב צהור, *החזון והחשכון, בן-גוריון בין אידיאולוגיה ופוליטיקה*, תל-אביב 1994.

109. על ראשיתה של המחלוקת המדינית בין בן-גוריון ושרת ראה: אילן פפה, "משה שרת, דוד בן-גוריון והאופציה הפלסטינאית", 1948–1956, "הציונות", יא, (1968), עמ' 361–379. וכן, Avi Shlaim, "Conflicting Approaches to Israel's Relations with the Arabs: Ben-Gurion and Sharett 1953–1956", *The Middle East Journal*, 37, no. 2 (1983), pp. 180–201.

יעקב שרת, בנו של משה שרת, כתב בהקשר זה את הדברים הבאים: "ההרתה לא נומקה בשעתה בנימוקי אמת [...] לימים [...] התחזור בעליל הנימוק האמיתי: בפרץ מלחמתה השנייה של מדינת ישראל – שהיתה מלחמת הברירה הראשונה וסימנה 'פרשת מים' בתולדותיה – לא התקשה איש להבין כי כדי להעביר בממשלה את דעתו ותכניותיו הכותניות האנטי-מצריות, היה בן-גוריון חייב לסלק ממנה את משה שרת תחילה, ולהציב תחתיו שר-חץ אומ-הן (גולדה מאיר)". יעקב שרת, "יודאו הריגה אד לה בן-גוריון", *מוסף הארץ*, 8.10.93, עמ' 13.

110. על תפיסת מלחמת המנע של בן-גוריון ראה מרדכי בר-און, *שערי עזה, מדיניות הביטחון והחזק של מדינת ישראל: 1955–1957*, תל-אביב, עמ' 28–75. ראה גם מוטי גולני, "דיין מוביל למלחמה: מקומו של הרמטכ"ל בהחלטת ממשלת ישראל לצאת למלחמה באוקטובר 1956", *עיונים בתקומת ישראל*, כרך 4 (1944), עמ' 177–135.

המתמשך שלו עם שרת (ובמיוחד תהליך קבלת ההחלטות במבצע "כינרת" ותגובותיו של שרת על כך) עשוי היה להביאו למסקנה, כי יוכל, אולי, "לעקוף" את שרת במידה כלשהי, ולהעמידו בפני "עובדות מוגמרות" גם בהכרעות ביטחוניות בהיקפה, לבין פעולה בעלת אופי מלחמתי מובהק.¹¹¹

ג. אין להניח, כי מעיני בן-גוריון נעלמה העובדה שבמקביל למחלוקות בינו לבין שרת (ולמרות המחלוקות), שררה הסכמה רחבה למדי ביניהם בסוגיות הרוץ וביטחון: שרת ובן-גוריון ביטאו עמדות זהות כמעט לחלוטין בסוגיית ההסדר המדיני שעמד על הפרק בתקופה הנדונה, והתנגדות נחרצת לווייתורים טריטוריאליים כתמורה להסדר כזה.¹¹² במקביל, שרת לא שלל מכל וכל את המדיניות ה"אקטיביסטית" שבן-גוריון ודיין היו אדריכליה. שרת, ככל הידוע, לא שלל עקרונות את מדיניות התגמול, אם כי הביע הסתייגויות מהיקפה ותדירותה. ולבסוף, הגם שפעל להכשלת הצעות למבצע צבאי כולל נגד מצרים, התבטאויותיו של שרת בהקשר זה מעידות, להערכתנו, על לבטים קשים ביותר באשר לכדאיותו של מבצע כזה, יותר מאשר על התנגדות מוחלטת לכך.¹¹³

על רקע זה, נראה כי מניעה האמיתיים של הדחת שרת על ידי בן-גוריון נותרו חידה בלתי פתורה. גם אם נניח כי כבר במחצית 1956 היה בן-גוריון נחוש בדעתו להוביל ל"סיכוב שני", קשה להניח כי לא הבין את הצורך לגייס את מיטב הכוחות בעלי הניסיון המדיני והדיפלומטי, כדי "לתרגם" את הניצחון הצבאי הצפוי להישגים מדיניים. בחוג ההנהגה הקרוב לבן-גוריון לא היתה

111. למעשה הממשלה כולה הועמדה בפני "עובדה מוגמרת" ערב מבצע קדש. ההכרעה על הפעולה הובאה בפני הממשלה יום לפני תחילת המבצע, ב'28.10.56'. ראה מרדכי בר-און, *אתגר ותגרה, הדרך למבצע קדש*. קריית שדה-בוקר 1991, עמ' 286-287.

112. לדין מפורט בסוגיה זו ראה: זכי שלום, "התנגדות בן-גוריון ושרת לתביעות הטריטוריאליות מִישראל 1949-1956", *עינים בתקומת ישראל*, כרך 2, המרכז למורשת בן-גוריון 1992, עמ' 197-213.

113. מעניינת מאוד, בהקשר זה, הערכתו של גורם בכיר במשרד החוץ הבריטי, כי "ככל הנראה, פרישתו של שרת לא תהיה בעלת השפעה ממשית על המגמות המרכזיות במדיניות החוץ הישראלית, אם כי עשויה להיות לה השפעה על אופן הצגתה. ההבדל המרכזי בין בן-גוריון ושרת נעוץ בעובדה שבן-גוריון משתמש במלים בוטות [להבעת עמדותיו], ואילו שרת משתמש במלים רכות [לאותה מטרה]". ראה: תזכיר משרד החוץ הבריטי, 19 ביוני 1956, FO 371/121693 VR 1015/15.

רעה מנוגדת לחלוטין מבטא החוקר גבי שפר. ראה: גבי שפר, "שרת, בן-גוריון ומלחמת הברירה ב-1956", *מדינה וממשל ויחסים בינלאומיים*, כרך 27, עמ' 1-27. כיומנו, במחצית אוקטובר 1955, כותב שרת: "איסר [הראל] מציע בכל חומר הרצינות ובכל חוז המחץ שהוא מסוגל להם במאמץ של שכנוע לבצע עכשיו את תכנית כיבוש הרצועה [רצועת עזה]. לשעבר, כשדרשו זאת ב"ג ודיין, הוא היה בעצה אחת עימדי נגד המבצע [...] כיום נשתנה המצב וצפו גורמים חדשים המכריעים לטובת "עת לעשות" [...] התרשמתי מאוד מטיעון זה [אתר מטיעוניו של איסר בעד מלחמה יזומה לכיבוש הרצועה] עד שנקפני לבי: על שום מה לא התעוררה במוחי יזומה כזאת? אמנם זה כבר אני הוגה באפשרות של כיבוש הרצועה, ותוהה על הצטרפות נסיכות שתאפשר אותה. מדוע איפוא לא עלה על דעתי כי הנה הגיעה שעת הכושר." מ' שרת, יומן אישי,

3.10.56, עמ' 1186-1187.

אישיות בעלת ניסיון וידע בתחום המדינאות הבינלאומית כמו שרת, ובן-גוריון הכיר בכך, ללא ספק. אם אכן חשב בן-גוריון כמונחים של מלתמת מנע בשלב כה מוקדם, כיצד יכול היה לוותר לפחות על מאמץ לרתום את שרת ל"עגלת" המערכה הקרובה והולכת? האם "גדרהף" לכך בעצת יועציו ומקורביו, והועמד, למעשה, בפני תביעות נחרצות מצדם להרחיק את שרת מן ההנהגה? האם אכן ראה בשרת מועמד מתאים לשקם את המפלגה? האם רצה "להצניח" אחד ממקורביו לתפקיד שר החוץ במקום שרת, ומועמדותה של גולדה מאיר נכפתה עליו שלא מרצונו? שאלות אלה ואחרות תישארנה, קרוב לוודאי, ללא מענה ברור. ואכן, במבט לאחור מתעוררים ספקות קשים, אם אכן שירתה ההדחה את הקו המדיני-ביטחוני של בן-גוריון ותומכיו. אומנם הדרך להכרעה על מבצע "קדש" התנהלה בצורה חלקה יחסית, נוכח העדרו של שרת מן הממשלה. ואולם, מבצע "קדש", אשר הפגין הצלחה צבאית מרשימה ביותר, חייב, כאמור, את ריכוז מיטב הכוחות, גם בתחום המדיני, לשמירה וביסוס הישגיו הצבאיים. בהעדרו של שרת נפלה המעמסה הכרוכה במאבק מדיני כה סבוך ומורכב על כתפיה של שרת החוץ, גולדה מאיר, אשר נעדרה ניסיון מדיני למאבק בינלאומי כה קשה, ועל שגריר ישראל בארצות-הברית, אבא אבן. הלה נעדר סמכויות מקיפות לארגון וניהול המאבק, וספק אם האמין, מלכתחילה, בנחיצותו ובכדאיותו של המבצע.

על רקע זה, קשה להשתחרר מן ההערכה, כי אילו נקט בן-גוריון גישה סובלנית ופתוחה יותר כלפי שרת, ייתכן כי ניתן היה לרתום גם אותו ל"שוחפים לסור" של מבצע "קדש". במקרה כזה, תוצאותיו המדיניות של המבצע היו עשויות להיות הרבה יותר מוצלחות ומרשימות.